

การปะทะกันของวาทกรรมของรัฐกับบริษัทข้ามชาติ และวาทกรรมของชาวบ้าน เกี่ยวกับเกลือและโพแทช

.ในบทสุดท้ายแกนหลักของเนื้อหา คือสิ่งที่ส่งผ่านมาจากบทที่ 4 ซึ่งเป็นการแยกให้เห็นถึงวาทกรรม 2 ชุด ในส่วนของรัฐบาลกับบริษัทข้ามชาติ และวาทกรรมของชาวบ้านที่สัมพันธ์กับนักวิชาการและนักพัฒนาที่ทำให้ประเด็นเรื่องวัฒนธรรมชุมชนของชาวบ้านมีความสำคัญโดดเด่นขึ้นมา โดยในบทที่ 5 จะสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างความรู้และอำนาจ ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้พื้นดิน ผ่านการปะทะ ประสานกันของวาทกรรมชุดต่างๆ ที่ทำให้เรื่องเกลือและโพแทชเป็นความรู้ และความจริงของคนในพื้นที่ คำถามในบทนี้จึงไม่ใช่แค่เพียงถามว่าความรู้ความจริงของเกลือและโพแทชคืออะไร แต่กลับคำถามในทำนองที่ว่า ความรู้ ความจริงเกี่ยวกับเกลือและโพแทช มีกระบวนการหรือระบบกฎเกณฑ์เฉพาะอย่างที่ทำให้เรื่องเหล่านี้เป็นความรู้ ความจริงให้คนยอมรับได้อย่างไร ดังที่ มิเชล ฟูโกบอกกว่า วาทกรรมเกิดขึ้นจากความแตกต่างหลากหลาย ในบรรดาสิ่งที่สามารถพูดได้อย่างถูกต้องช่วงเวลาหนึ่ง ภายใต้กฎเกณฑ์บางอย่าง กับสิ่งที่สามารถพูดได้อย่าแท้จริง¹ ดังนั้น สนามของวาทกรรมในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งจึงเป็นเหมือนกฎเกณฑ์ ที่กำหนดการเปลี่ยนแปลง การปรากฏ การดำรงอยู่ การเลื่อนหายหรือการไม่ปรากฏของสิ่งหนึ่ง ในช่วงเวลาเดียวกับที่สังคมสร้างสรรพสิ่งต่างๆ ขึ้นมา มันยังมีการเปลี่ยนแปลงสิ่งที่ถูกพูดถึงโดยวาทกรรมด้วย ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างหลากหลายของวาทกรรม ไม่ใช่ความเป็นเอกภาพของวาทกรรม อย่างที่รัฐหรือกลุ่มทุนข้ามชาติพยายามทำให้เกิดขึ้นในกระบวนการพัฒนาประเทศ

1.การปะทะกันของวาทกรรมเรื่องวัฒนธรรมชุมชน ความเชื่อท้องถิ่นในตำนานผาแดงนางไอ่กับอุตสาหกรรมเหมืองแร่

ในประเด็นเรื่องวัฒนธรรมชุมชน เมื่อตำนานผาแดงนางไอ่มาปะทะ ประสานกันกับวาทกรรมว่าด้วยเหมืองแร่ ที่ต้องการขุดเจาะอุโมงค์ลงไปใต้ดิน ได้ทำให้วาทกรรมว่าด้วยเรื่องหายนะ ความล่มสลายของหนองหานและเมืองอุดรธานีเกิดขึ้นมาในพื้นที่ ในขณะเดียวกันกับที่ความเชื่อ

¹ Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*. (trans.) by Alan Sheridan. (New York: Pantheon Books, 1972) : 63.

ท้องถิ่นอย่างการยกพระเสด็จหาย ก็กลายมาเป็นสิ่งที่บริษัทข้ามชาติ หยิบเอามาใช้อธิบายเรื่องของ การที่จะมีเหมืองแร่โพแทชเกิดขึ้นในพื้นที่อย่างแน่นอน เพื่อให้ชุมชนยอมรับและเชื่อถือกับความรู้ ชุดดังกล่าวว่าเป็นความจริง ซึ่งแน่นอนว่า มันเป็นความรู้และความจริงคนละชุดกับคนในท้องถิ่นอีก กลุ่มหนึ่ง ที่แสดงให้เห็นการต่อสู้กันของวาทกรรมของคนกลุ่มต่างๆ โดยสร้างความชอบธรรมให้กับ วาทกรรมชุดหนึ่ง และกีดกันหรือปฏิเสธความชอบธรรมของวาทกรรมอีกชุดหนึ่ง

ดังนั้น การวิเคราะห์ในส่วนนี้จะนำเอาวาทกรรมเกี่ยวกับตำนานกระรอกเผือกหรือผาแดงนาง ใจ และวาทกรรมเรื่องเหมืองแร่โพแทชอุดรธานีเป็นศูนย์กลาง เพื่อที่จะเปิดให้เห็นวาทกรรมชุดต่างๆ ที่ชาวบ้านนำมาอธิบายเกี่ยวกับโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี และการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวทาง ความหมายของการอธิบายเกี่ยวกับตำนานดังกล่าว จากการกำเนิดของชุมชนและลำนน้ำธรรมชาติ มาสู่ความหายนะจากการขุดแร่โพแทชใต้พื้นดินขึ้นมาใช้ประโยชน์ โดยเฉพาะสิ่งที่เรียกว่าทองคำขาว หรือกระรอกด่อน ที่จะนำมาซึ่งความเค็มของพื้นดินอีสาน

หากเรามองว่าตำนานผาแดงนางใจ เป็นสนามหรือพื้นที่ของวาทกรรมชุดต่างๆที่เกาะเกี่ยว และประกอบเข้ามาเป็นตำนานที่อธิบายว่าด้วยความล่มสลายของชุมชนจนเกิดเป็นหนองหาน และ เป็นพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านแสดงตัวตนของพวกเขา ผ่านความรู้เรื่อง ตำนานผาแดงนางใจ และนำความรู้ขึ้นมาใช้เพื่อสร้างคำอธิบายและอำนาจในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติใต้พื้นดินที่เราเรียกว่า เทคโนโลยีของการสร้างความรู้ ความจริงและอำนาจ ซึ่ง เป็นความจริงและความรู้ที่ไม่สัมบูรณ์แท้จริง ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องไม่เปลี่ยนแปลงในยุคสมัย แต่ เป็นความรู้และระบอบความจริง (Regime of Truth) ของวาทกรรมในยุคสมัยหนึ่งที่สร้างนิยาม ความหมายขึ้นมาในเชิงอำนาจ สำหรับการกล่าวถึงหรืออธิบายเพื่อให้เกิดผลตามมา เราก็จะเห็น ภาพสะท้อนของวาทกรรมชุดต่างๆที่กำลังต่อสู้กันอยู่ในปัจจุบันระหว่างฝ่ายบริษัทและชาวบ้านต่อ โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานีที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาของตำนาน ดังนี้คือ

1.กระรอกพังคี่ซึ่งเป็นลูกพญานาคที่อาศัยอยู่ใต้บาดาล แทนความหมายของเกลือและโพแทช ที่อยู่ใต้พื้นดินอีสาน

2.การแบ่งเนื้อกระรอก ซึ่งแทนนัยของการแบ่งปันผลประโยชน์ ที่ชาวบ้านกลุ่มต่างๆ ต้องการจะได้รับ และคนที่เห็นด้วยกับบริษัทหรือช่วยผลักดันหรือสนับสนุนให้โครงการเกิดขึ้นก็จะ ได้รับประโยชน์ร่วมกัน ดังเช่นชาวบ้านจากเมืองต่างๆ ที่ช่วยกันล่ากระรอกเผือก

3.ความหายนะ หรือความล่มจม จากการกินเนื้อกระรอกพังคี่ ทำให้บ้านเมืองถล่มจมลง กลายเป็นหนองหานในปัจจุบัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความไม่ยั่งยืน

4. กลุ่มหญิงม่ายที่ไม่ได้กินเนื้อกระดูกพังคิ แต่ต้องได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ดังกล่าว เช่นเดียวกับชาวบ้านอ้างสิทธิที่จะเลือกเอาหรือไม่เอาโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี การไม่เอาก็เท่ากับไม่ได้กินเนื้อกระดูก ซึ่งทำให้บ้านเมืองก็ไม่เกิดการล่มจม

ตำนานผาแดงนางไอ่ ในชุมชนลุ่มน้ำหนองหานและจังหวัดอุดรธานี จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างมากในการอธิบายเรื่องของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้พื้นดิน แม้ว่าในเวทีการประชุมสัมมนาทางวิชาการจะไม่ได้ได้รับความสนใจหรือถูกกีดกันจากการเป็นส่วนหนึ่งในการตัดสินใจต่อโครงการดังกล่าว เพราะวาทกรรมว่าด้วยวิทยาศาสตร์ วิศวกรรมเหมืองแร่ วาทกรรมทางเศรษฐกิจ ที่สามารถวัดและคำนวณเป็นตัวเลขที่เป็นรูปธรรมได้มากกว่า ความเชื่อหรือระบบคุณค่าที่เป็นเรื่องในเชิงนามธรรม แต่เมื่ออยู่ในพื้นที่ ระบบความรู้ชุดนี้กลายเป็นคุณค่าที่ถูกยอมรับ ดังที่ฟูโก บอกว่า วาทกรรมหนึ่งๆมีอำนาจครอบครองพื้นที่ในขอบเขตหนึ่ง ดังนั้นปฏิบัติการของวาทกรรมจึงหมายถึง ปฏิสัมพันธ์ของปริณิณทลแห่งวาทกรรมที่เป็นเรื่อง ของการปะทะ ประสาน แทนที่ ต่อสู้ แย่งชิงพื้นที่ ทั้งลักษณะของการรวมกันหรือขจัดออกจากพื้นที่เดิม ดังเช่น ความรู้ทางวิศวกรรมซึ่งเป็นความรู้ข้างนอกได้ถูกกีดกันออกจากความรู้ท้องถิ่น ที่เป็นเรื่องของความเชื่อ หรือตำนานท้องถิ่น ที่ชาวบ้านยึดถือกันอย่างเหนียวแน่น ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า ความรู้แบบวิทยาศาสตร์และความรู้ท้องถิ่นแม้จะเป็นชุดความรู้ที่ถูกอธิบายโดยกลุ่มคนที่แตกต่างกัน ตามสถานภาพ บทบาทและความเชี่ยวชาญเฉพาะ จนดูเหมือนว่าจะแตกต่างกันอย่างสุดขั้วหรืออยู่คนละระนาบกัน แต่ความรู้ทั้งสองอย่างในบางสถานการณ์ก็สามารถปะทะ ประสานกันได้โดยไม่น่าเชื่อภายใต้วาทกรรมการพัฒนาที่ว่าด้วยเรื่องทรัพยากรธรรมชาติได้ดิน

การนำเอาวิถีวัฒนธรรมชุมชนมาเป็นเครื่องมือในการต่อสู้กับกลุ่มทุนข้ามชาติ ที่อาจจะสร้างความล่มสลายและความไม่ยั่งยืนให้กับชุมชน ผ่านแนวคิดเรื่องของภูมิปัญญาชาวบ้าน ตำนานพื้นบ้าน ฮีตสิบสองคองสิบสี่ และประเพณีและวัฒนธรรมของท้องถิ่น ในแง่ของกระบวนการช่วงชิงการนำ เพื่อสร้างความหมาย และสร้างค่านิยมให้กับสิ่งที่เรียกว่า วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ที่ถูกผูกขาดโดยรัฐ ในแง่ของสุนทรียภาพและศิลปะอันสูงส่งดั่งงาม มาสู่เรื่องของคน วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจ การเมืองสังคมและวัฒนธรรมในแบบของชาวบ้าน ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่ของชาวบ้านอย่างบริสุทธิ์ เพราะเป็นการประสานกันของนักวิชาการท้องถิ่นและนักพัฒนา ในการนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้เคลื่อนไหว แต่ก็เป็นการเมืองแห่งความรู้ ที่มีนัยของการให้คุณค่า ความงาม และสุนทรียะแบบชาวบ้าน ผ่านบทกลอน หมอลำ ดังคำกลอนที่ว่า

ทองคำขาวในพื้นถือเป็นกระดูกดอน นิทานมีแต่ก่อนตอนหนองหารลุ่ม...
กระดูกขึ้นกระดูกน้อยก็คือเกลือ มันเป็นเมืองบาดาล เปรียบดังเกลือสมัยนี้

คนอยากเอาพังคี่ ดำนานหนองหานลุ่ม เมืองอีสานจะลุ่มจม ภาคอีสานเป็น
เกลือทั้งหมด ภูเขาเกลือใต้ดิน ทั้งโคราช มหาสารคาม สกลนคร อุดรธานี คน
ทุกคนต่างกินเนื้อกระดูก เราต้องประท้วงเอาสมบัติเฮาคืน พวกเจ้านายไม่เป็น
ธรรม ขาดศีลธรรมค้ำดินดอน พวกเขารังแกเรา ทั้งนายทุนตัวใหญ่ ทั้งรัฐบาล
ให้ช่วยกันคัดค้านอย่าให้ผ่านทางกฎหมาย

จากรูปแบบของตำนานผาแดงนางไอ่ ที่ถ่ายทอดผ่านกลอนลำหรือหมอลำของชาวบ้านที่
อยู่ในซีดีเพลงชุดออนซอนเสีย² ชื่อเพลง กะฮอกดอน (กระดูกเฟือก) ได้พื้นบาดาล ที่ถูกอธิบายต่อ
เติมผ่านคนกลุ่มต่างๆ ตั้งแต่ชาวชาวบ้านในพื้นที่ ที่เล่าเรื่องผาแดงเชื่อมโยงกับเรื่องการเกิดหนอง
หาน ลำห้วยต่างๆ และตำนานบั้งไฟ จนเมื่อโครงการเหมืองแร่โพแทชเข้ามา คำอธิบายของ
ชาวบ้านเกี่ยวกับโครงการดังกล่าวก็เชื่อมโยงกับนิทานพื้นบ้านที่พวกเขาเชื่อถือ ดังที่ปรากฏจากการ
ทำงานของผู้ศึกษาในช่วงที่เป็นนักพัฒนาเอกชนและนักวิจัยในพื้นที่หนองหานในปีพ.ศ.2545 เมื่อบอก
เล่าเกี่ยวกับโครงการเหมืองแร่โพแทชกับชาวบ้านที่นี่ คำตอบที่ได้รับก็คือการเชื่อมโยงเรื่องดังกล่าว
ต่อตำนานท้องถิ่น ดังคำอธิบายของแม่ใจ ระเบียบโพธิ์ ชาวบ้านอุมจานหมู่ 10 ที่ได้รับโดยทันทีก็คือ
“ชุดอุโมงค์อยู่ใต้ดินบ้านเมืองมันจะลุ่มจมคือจ้งหนองหาน” ซึ่งเชื่อมโยงกับเรื่องของภัยพิบัติ
หายนะซึ่งคล้ายกับพญานาคดันพื้นดินเพื่อชิงนางไอ่ ซึ่งสอดคล้องกับสิ่งที่นักวิจัยโครงการฟื้นฟู
ระบบนิเวศนํ้าหนองหานคุณเกรียงศักดิ์ สุขวาสนะ บอกว่าได้หนองหานเป็นโดมเกลือขนาด
ใหญ่และมีเกลืออยู่ลึกใต้ผิวนํ้าเพียงแค่ 10 เมตร ดังนั้นกระดูกเฟือกใต้บาดาลก็คือเกลือใต้หนอง
หานกุมภวาปี นั่นเอง

จนกระทั่ง พ่อประจวบ แสนพงษ์ ที่เป็นแกนนำกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี ซึ่งได้มีการ
แลกเปลี่ยนความรู้กับชาวบ้านหนองหานเกี่ยวกับโครงการนี้ ได้นำเอาคำนี้มาพูดในที่ประชุม บน
ศาลาวัดอรุณธรรมรังสี บ้านโนนสมบูรณ์ เมื่อช่วงต้นปีพ.ศ. 2546 คำว่า กระดูกเฟือกหรือโปแตช
ใต้พื้นดินอีสานและหายนะจากการชุดอุโมงค์ใต้ดินเช่นเดียวกับพญานาคดันพื้นดิน ได้ถูกใช้กัน
อย่างแพร่หลายมากขึ้นทั้งชาวบ้าน นักวิชาการท้องถิ่นและนักพัฒนาเอกชนในพื้นที่ เพราะตรงกับ
ประสบการณ์ที่ชาวบ้านรับรู้ร่วมกันเกี่ยวกับตำนานผาแดงนางไอ่และประเพณีบุญบั้งไฟ ที่จะต้องมี
สัญลักษณ์ของผาแดงนางไอ่ซึ่งเป็นหนุ่มสาว และกระดูกเฟือกอยู่ในขบวนแห่บั้งไฟ จนกระทั่งช่วงปี
พ.ศ. 2547-2548 ได้มีการแต่งกลอนลำเกี่ยวกับตำนานดังกล่าวเพื่อเผยแพร่ในพื้นที่ คือกลอนลำ

² กลุ่มนิเวศน์วัฒนธรรมศึกษา ซีดีชุด “ออนซอนเสีย รวมบทกลอนลำบันทึกประวัติศาสตร์ การต่อสู้
และพิชภัยจากอุตสาหกรรมเกลือบนแผ่นดินอีสาน” โดยศิลปินบุญยัง แคนหนอง ต้ม แคนหนอง และสงวน พร
ประจักษ์

กระรอกขาวได้ฟันบาดาล กลอนล่ำกะฮอกด่อน โดยพ่อบุญยัง แคนหนอง ชาวนาแห่งลำน้ำเสียว เป็นผู้แต่งพร้อมกับนักกลอนล่ำการต่อสู้เรื่องเกล็ดของชาวบ้านลำน้ำเสียวมาเผยแพร่ด้วย นอกจากนี้ยังมีบทความในหนังสือพิมพ์หลายชิ้นที่เกี่ยวกับหนองหานและเหมืองแร่โพแทช เช่น 'เตือนภัยหนองหานล่มผลร้ายจากเหมืองแร่โพแทช' 'แร่โพแทชทองคำขาวที่ชาวบ้านสะอื้น' 'ประเดิมชุมทรัพย์ทองคำขาวประเคนนายทุนเหมืองแคนาดา'³ เป็นต้น ก่อนที่ประเด็นในเรื่องกระรอกเผือกจะกลายมาเป็นคำอธิบายของชุมชนในเรื่องของหายนะที่จะเกิดขึ้นจากโครงการเหมืองแร่โพแทช ที่คนในพื้นที่มีความรู้ต่อเรื่องดังกล่าวร่วมกันและผลิตข้อความเชื่อดังกล่าว เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้เคลื่อนไหวปัจจุบัน

การเคลื่อนไหวของวาทกรรมและความหมายดังกล่าวสะท้อนให้เห็นการปะทะกันของประสบการณ์ของชาวบ้าน ที่รับรู้ผ่านเรื่องของตำนานพื้นบ้านและสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของพวกเขาในแง่พิธีกรรม เช่น บุญบังไฟ การกำเนิดหนองน้ำ และหมู่บ้าน มาสู่คำอธิบายที่เชื่อมโยงชุดความรู้หรือประสบการณ์เดิมของตำนานผาแดงนางไอ่ กับเหมืองแร่โพแทชเข้าด้วยกัน จนกลายมาเป็นความรู้ว่าด้วยเหมืองแร่โพแทชกับการล่มสลายของชุมชน ที่บ่งชี้ถึงหายนะที่จะเกิดขึ้นหากมีโครงการนี้เกิดขึ้น และเป็นเครื่องมือในการต่อสู้ของชาวบ้านในพื้นที่ ที่ทำงานร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการท้องถิ่น

อาจกล่าวได้ว่า ความรู้เรื่องกระรอกเผือกกับแร่โพแทชและเกล็ด ถูกสร้างขึ้นภายใต้มาตรฐานกฎเกณฑ์ชุดหนึ่งมากกว่าความจริงในตัวเอง โดยเป็นกระบวนการที่ฟูโก เสนอให้เราวิเคราะห์เกี่ยวกับเหตุการณ์และกระบวนการทำให้กลายเป็นประเด็นปัญหา (Problematization) ขึ้นมาของสิ่งต่างๆ ในสังคม ดังนั้นเรื่องของกระรอกเผือกกับแร่โพแทชและเกล็ด จึงถูกทำให้ชัดเจนผ่านมาตรฐาน และกฎเกณฑ์ดังกล่าวข้างต้น ที่นักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน และชาวบ้าน ได้สถาปนาวาทกรรมชุดนี้ขึ้นมา และเป็นเทคนิควิธีการที่ทำให้เรื่องของกระรอกเผือกมีชีวิตขึ้นมาในการอธิบายถึงความล่มสลายของชุมชน เมื่อโครงการเหมืองแร่โพแทชกลายมาเป็นประเด็นปัญหาของพื้นที่ ซึ่งทำให้การปะทะกันของเรื่องดังกล่าวเข้ามาสัมพันธ์กับเรื่องความรู้ ความจริงและอำนาจ ไม่ใช่เรื่องของเกล็ดที่เราบริโภคจริงๆ เพราะตำนานผาแดงนางไอ่ของท้องถิ่นกลายเป็นประติสฐกรรมชุดหนึ่งที่ถูกลดทอนเพื่ออธิบายเชื่อมโยงกับเรื่องเกล็ดและเหมืองแร่โพแทช

ความรู้เกี่ยวกับตำนานผาแดงนางไอ่ จึงเป็นสิ่งที่ไม่คงที่ มีการเปลี่ยนแปลงและถูกต่อเติมอยู่ตลอดเวลาตามสถานการณ์ บริบทเงื่อนไขต่างๆ ในยุคสมัยหนึ่งมันอธิบายในแง่ของพิธีกรรมว่าด้วย

³ กรุงเทพธุรกิจ (1 ตุลาคม 2546) ; 10 กรุงเทพธุรกิจ (14 ธันวาคม 2545): 6 และ ผู้จัดการรายวัน (29 พฤษภาคม 2545) ; 9

ความอุดมสมบูรณ์ผ่านประเพณีบุญบั้งไฟ และการกำเนิดหนองน้ำและชุมชน แต่ในปัจจุบัน มันกลายเป็นเรื่องของหายณะที่จะเกิดขึ้นกับชุมชนเมื่อมีเหมืองแร่โพลีแทกเกิดขึ้นในพื้นที่ ซึ่งส่งผลกระทบต่อวิธีการหรือรูปแบบในการจัดการต่อเรื่องดังกล่าว ที่ทำให้พื้นที่หนองหานกลายเป็นพื้นที่ของการศึกษาของคนกลุ่มต่างๆ ผ่านคำอธิบายเพื่อเชื่อมโยงกับเรื่องเหมืองแร่ เช่น กระบวนการผลิตที่จะต้องใช้น้ำจากหนองหาน ที่จะส่งผลกระทบต่อชุมชน และการขุดเจาะใต้พื้นดินเมืองอุดรธานีเป็นบริเวณกว้าง เช่นเดียวกับที่เคยเกิดขึ้นกับเมืองเอกชะริตาหรือหนองหานปัจจุบัน เป็นต้น

นอกจากนี้ชาวบ้านกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี ก็ได้พยายามนำประเพณีโบราณเช่น การทำนารวม การลงแขกเกี่ยวข้าว หรือการจัดบุญกุ่มข้าวใหญ่ เพื่อระดมทุนมาใช้ในการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการ แม้ว่าประเพณีบุญกุ่มข้าวใหญ่จะเป็นประเพณีที่ชาวบ้านเคยทำมาในอดีตซึ่งแสดงถึงความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของชุมชนและเป็นการระดมทุนเพื่อพัฒนาหมู่บ้านและวัดวาอารามในช่วงหลังการเก็บเกี่ยว แต่ประเพณีบุญกุ่มข้าวใหญ่ของชุมชนก็ไม่ได้กระทำมาหลายปี จนเมื่อปลายปีพ.ศ.2545 แกนกลุ่มอนุรักษ์นำโดยพ่อประจวบ แสนพงษ์และแม่มนี บุญรอด เห็นว่าน่าจะรื้อฟื้นประเพณีดังกล่าวและสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในชุมชนโดยการระดมข้าวเปลือกเพื่อเป็นทุนในการต่อสู้เคลื่อนไหวซึ่งได้จัดมาเป็นปีที่5แล้ว และเคยระดมได้ข้าวเปลือกสูงสุดเกือบ 10 ตัน สิ่งเหล่านี้แม้ว่าจุดมุ่งหมายก็ต้องการสร้างความเป็นสามัคคีน้ำหนึ่งใจเดียวกันของคนในชุมชน แต่ในขณะเดียวกันก็เกิดกระแสการต่อต้านและวิพากษ์การนำประเพณีบุญกุ่มข้าวมาเป็นเครื่องมือในการต่อสู้ของกลุ่มอนุรักษ์ว่า ไม่สอดคล้องกับกุศโลบายของบรรพบุรุษ เป็นการบิดเบือน ทำลายสิ่งที่ดีงามและไม่ได้ส่งเสริมความสามัคคีในชุมชนแต่อย่างใด ดังที่ปรากฏข้อความในเอกสารที่กลุ่มสนับสนุนได้เขียนขึ้นเกี่ยวกับประเพณีท้องถิ่นและภูมิปัญญาคือ

ดูฤกษ์มิปัญญาพ่อใหญ่แม่ใหญ่ สร้างการแตกแยกสามัคคีในหมู่ญาติพี่น้อง
แอบอ้างชื่อญาติผู้ใหญ่ที่เป็นผู้ก่อตั้ง หลอกลวงผู้ที่ไม่รู้เรื่อง การทำบุญเพื่อ
เอาเงินเป็นทุนไปกล่าวโจมตีผู้อื่น ไม่มีในวิถีของชาวพุทธ⁴

เช่นเดียวกับเอกสารอีกชิ้นหนึ่งของกลุ่มสนับสนุนโครงการ ที่กล่าวโจมตีถึงประเพณีบุญกุ่มข้าวใหญ่ ของกลุ่มอนุรักษ์ซึ่งคัดค้านโครงการว่า เป็นเครื่องมือหากิน หรือเป็นการสร้างผลประโยชน์ให้กับกลุ่มตัวเอง โดยการนำอาวธมธรรมประเพณีที่ดีงามของชุมชนมารับใช้การเคลื่อนไหวทางการเมืองเชิงนโยบายเกี่ยวกับโครงการเหมืองแร่โพลีแทก ว่า

⁴ จากเอกสารกุศโลบายของบรรพบุรุษเราโดยกลุ่มสนับสนุนโครงการเหมืองแร่โพลีแทก

สิ่งเหล่านี้เป็นความไม่ชอบมาพากลและความไม่โปร่งใสของกลุ่มอนุรักษ์ใน การอ้างประเพณีบุญกุ่มข้าวใหญ่มาเป็นเครื่องมือหาเงินเฉพาะกลุ่มบุคคล เท่านั้น เราจะยอมให้บุคคลบางกลุ่มบางคนใช้ประเพณีอันดีงามของสังคมที่ มีการสืบทอดแต่บรรพบุรุษมาเป็นเครื่องมือหาเงินอีกต่อไปหรือ น่าอายเป็น อย่างมากและคงได้บุญท่วมนรกเป็นแน่⁵

ซึ่งตรงกันข้ามกับกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่มองเรื่องของประเพณีวัฒนธรรม ในเชิงของ สัญลักษณ์ของการต่อสู้ เคลื่อนไหว เมื่อข้าวและเกลือแสดงถึงวิถีชีวิตของเกษตรกรรม ที่จะมี โครงการอุตสาหกรรมเหมืองแร่โพแทชเกิดขึ้นในพื้นที่ โดยการใช้ประเพณีวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือ ในการต่อสู้กับโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี เพื่อระดมทุนในการต่อสู้กับกลุ่มทุนข้ามชาติขนาดใหญ่ที่มีเงินมากกว่า รวมทั้งการจัดเวทีวิชาการสัมมนา เรื่องข้าวกับวัฒนธรรมอีสาน และการเชิญ นักข่าวลงมาในพื้นที่ เพื่อทำให้กลายเป็นประเด็นสาธารณะ ในการใช้วัฒนธรรมชุมชนในการต่อสู้ เคลื่อนไหวดังที่นางมณี บุญรอดบอกว่า

เราจัดงานรวมตัวกันเพื่อที่จะต่อต้านโครงการเหมืองแร่โพแทช ไม่อยากให้โครงการ เกิดขึ้นในพื้นที่ของเรา มีการรวมตัวกัน ออกทุน เอาข้าวมาวมรวมกันเพื่อขายเป็นเงินมา ต่อสู้ในโครงการนี้ ชาวบ้านทำนามีข้าว ถ้าโครงการเหมืองแร่เกิดขึ้น ข้าวอย่างนี้ก็จะ ไม่เห็น นาเราเค็ม ทำไม่ได้...⁶

คำพูดเหล่านี้สะท้อนให้เห็นความคิดต่อเรื่องอำนาจ ที่มีการผลิตความรู้ให้กับสิ่งต่างๆใน สังคม โดยเฉพาะวาทกรรมเรื่องเกลือและโพแทชที่เข้ามาสัมพันธ์กับเรื่องของวัฒนธรรมชุมชน ภูมิ ปัญญาท้องถิ่น เพื่ออ้างถึงความชอบธรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ของตนเอง

ดังนั้นสิ่งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ได้สะท้อนให้เห็นว่า สิ่งที่เราเรียกว่า ประเพณี วัฒนธรรมและภูมิ ปัญญา ก็มีฐานะที่ไม่แตกต่างจากการเป็นรูปสัญลักษณ์ที่ล่องลอยที่แต่ละกลุ่มแต่ละฝ่ายต่างหยิบฉวย เข้ามาในการจัดการ การใช้ประโยชน์ ต่อเติมความหมาย และคุณค่าให้กับมัน.เช่นเดียวกับนัยของ พูโก ที่บอกว่า อำนาจไม่ใช่เรื่องของ การบีบบังคับ กดดันและควบคุม ซึ่งเป็นด้านลบ แต่เป็นอำนาจ ในเชิงของการสร้างสรรค์ การผลิตความรู้⁷ ที่เป็นการให้ความหมาย โดยแฝงเร้นด้วยการส่งเสริม

⁵ จากเอกสารความเป็นมาของประเพณีบุญกุ่มข้าวใหญ่ ของกลุ่มสนับสนุนเหมืองแร่โปแตชอุดรธานี

⁶ สัมภาษณ์นางมณี บุญรอด วันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ.2545

⁷ Michel Foucault, *Discipline and Punish The Birth of the Prison*. (trans.) Alan Sheridan. (Harmondsworth:Penguin Books,1977), p. 19

เรื่องของอำนาจ ดังนั้นอำนาจจึงถูกสร้างขึ้นตลอดเวลา ไม่มีใครผูกขาด เช่นเดียวกับวาทกรรมชุดต่างๆที่ใช้ในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมชุมชน การพึ่งตนเอง ซึ่งบริษัทข้ามชาติและชาวบ้านก็อ้างถึงวาทกรรมชุดเดียวกัน ในการเคลื่อนไหวต่อสู้กรณีโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี โดยเฉพาะการใช้ประเด็นเรื่องวัฒนธรรมชุมชน กับหมู่บ้านรอบพื้นที่โครงการ

ในความเป็นจริงการส่งเสริมประเพณี วัฒนธรรมหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น บริษัทก็ได้กระทำเช่นเดียวกับที่กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้กระทำ เพียงแต่บริษัทและกลุ่มผู้สนับสนุน ทำให้ภูมิปัญญาเป็นเรื่องของความดั้งเดิม ดั้งเดิม ไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงหรือประดิษฐ์มันขึ้นมาใหม่ แต่หากจะวิเคราะห์ให้ดีแล้ว เป้าหมายอุดมการณ์ที่อยู่เบื้องหลังของทั้งสองกลุ่มก็ใช้ภูมิปัญญา ประเพณี วัฒนธรรม เป็นเครื่องมือในการต่อสู้เคลื่อนไหวเช่นเดียวกัน ในเมื่อบริษัทใช้ภูมิปัญญาแสดงถึงการพัฒนาที่ยั่งยืน ความดีงามและความงดงามของชุมชน ซึ่งเป็นเป้าหมายที่บริษัทต้องการสมานฉันท์ และให้ชุมชนเกิดการยอมรับในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและคาดหวังว่าเทคโนโลยีการทำเหมืองสมัยใหม่จะสามารถอยู่ร่วมกับชุมชนและสอดคล้องกับประเพณี วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ ในขณะที่ตัวของกลุ่มอนุรักษ์เองก็มุ่งจะนำภูมิปัญญาดั้งเดิมที่สูญหาย เข้ามาเป็นสัญลักษณ์หรือเครื่องมือในการต่อสู้เคลื่อนไหวเพื่อระดมทุนคัดค้านโครงการเหมืองแร่โปแตชที่จะกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชน วัฒนธรรมประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยยืนยันในวิถีชีวิตเกษตรกรรมการเป็นพื้นที่สีเขียว

การต่อสู้กันในพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทชจังหวัดอุดรธานี จึงไม่ใช่เรื่องของการแข่งขันชิงนิยาม ความหมายเท่านั้น แต่เป็นเรื่องของการสร้างความรู้ ความจริงให้กับสิ่งที่เรียกว่าวัฒนธรรมชุมชน ผ่านประเพณีความเชื่อท้องถิ่น เพื่อสร้างการยอมรับในฐานะที่เป็นเครื่องมือของการต่อสู้ สิ่งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ที่ชาวบ้านกลุ่มคัดค้านพูดถึงฝรั่งยกพระพุทธรูป ซึ่งก็คือ ตัวแทนบริษัทเอเซียแปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น และชาวบ้านฝ่ายสนับสนุน ดังข่าวของบริษัทในวารสาร จากใจโปแตชฉบับเดือนพฤศจิกายน 2548 ว่า

กลุ่มผู้สูงอายุบ้านโนนสมบูรณ์เสี่ยงทายขอเหมืองโปแตช เมื่อวันที่ 18 ตุลาคมที่ผ่านมา กลุ่มผู้สูงอายุบ้านโนนสมบูรณ์ นำโดยแม่บ้าน ศรีบุญเรือง อายุ 77 ปี แม่สีดา เหล็กเขียว อายุ 65 ปี แม่เฉลิม ชาลีพันธ์ อายุ 65 ปี นางมะลิ ภูทองจันทร์อายุ 55 ปี อาจารย์จารึก ขาวระอายุ 55 ปี นางหนูศิลป์ มุ่งคำภา อายุ 50 ปี นางจาวรรณ ดอนบุญลาน อายุ 47 ปีและนางลัดดา ไสภามา อายุ 32 ปี ได้เดินทางไปกราบบูชาพระธาตุภูเพ็ก จังหวัดสกลนคร และได้อธิษฐานเสี่ยงทายโดย

การยกพระพุทธรูปหิน ขอรบว่า ถ้าโครงการเหมืองแร่ได้ดำเนินการปีหน้า ขอให้เบายกขึ้น ซึ่งสามารถยกพระพุทธรูปหินดังกล่าวขึ้นชูเหนือศีรษะได้โดยง่าย สร้างความยินดีแก่คณะผู้สูงอายุ โดยทุกคนต้องการให้ลูกหลานกลับมาทำงานที่บ้าน และเชื่อมั่นว่าส่วนราชการสามารถควบคุมการทำเหมืองได้โดยไม่มีปัญหา...

เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้น ในช่วงที่กำลังมีการประชาสัมพันธ์ของบริษัทอย่างเข้มข้นในพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทช อุดรธานี ซึ่งประเด็นดังกล่าวอาจถูกมองว่า เป็นเรื่องธรรมดาเพราะเป็นความเชื่อของชาวบ้านคนเฒ่าคนแก่ในพื้นที่ แต่ความน่าสนใจของมันอยู่ที่ การลงในวารสารของบริษัทเอเชียแปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด ซึ่งเป็นบริษัทข้ามชาติจากแคนาดา ที่จะเข้ามาลงทุนทำการผลิตเหมืองแร่โพแทช ในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี ซึ่งก่อนหน้านี้ บริษัทได้กล่าวถึงเทคโนโลยีขั้นสูงที่ทันสมัยระดับต้นๆของโลก ระบบของการจัดการที่ได้มาตรฐานระดับโลก พร้อมๆไปกับการกล่าวหาชาวบ้านที่ออกมาเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการในพื้นที่ ว่าเป็นกลุ่มที่ไร้เหตุผล ให้ข้อมูลที่ผิด และมีผลประโยชน์อยู่เบื้องหลัง โดยเฉพาะการใช้สามัญสำนึกของชาวบ้าน ในความรู้สึกหวั่นวิตกเกี่ยวกับผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและไม่ต้องการให้มีโครงการเหมืองแร่โพแทชเกิดขึ้นในพื้นที่ ผ่านการอธิบายถึงเรื่องแผ่นดินทรุด โดยการอ้างอิงถึงวิถีชีวิตและประสบการณ์ที่พวกเขาเรียนรู้ในชีวิตประจำวัน ดังเช่นแม่สาบอกรเรื่องแผ่นดินทรุดว่า

ดินทำไมมันจะไม่ทรุด แม่เคยไปขุดปลูกนาทุกปี ขุดเสร็จแล้วเขาก็เอาดินถมกลับลงไป พอฝนลงมามันก็ยุบลงคือเก่า ไม่แน่นคือแต่ก่อน แล้วบริษัทบอกว่าจะขุดเอาแร่ขึ้นมา ได้เกลือกกับโปแตชเท่านั้น แล้วเอาโปแตชไปทำปุ๋ยไปขาย แล้วสิเอาเกลือกกับเข้ามาอัดรูคือเก่า มันสิคือเก่าได้จิงใด เอาชัดๆคือจิงเฮาขุดหลุมฝังเสาเอือน มันยังไม่แน่น ฝนตกลงมามันก็ยุบลง...⁸

รวมทั้ง การอธิบายเกี่ยวกับดินเค็มน้ำเค็ม โดยการเชื่อมโยงประสบการณ์ ที่มาพบตาบุตรยอง ที่มีโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาแล้วทำให้ชาวบ้านต้องซื้อน้ำกินหรือการทำเกลือที่บ้านดุงที่ทำให้พื้นที่ความเค็มขยายมากขึ้นจนชาวบ้านต้องขายที่ หรือน้ำเกลือที่ไหลลงในพื้นที่ไร่นา ทำให้ต้นข้าวตาย ปลาตามลำห้วยก็มีแต่ตัวเล็กๆและมีจำนวนลดน้อยลงไป คือสิ่งที่ชาวบ้านอธิบายเชื่อมโยงเกี่ยวกับผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมจากการทำเหมืองแร่โพแทชที่จะเกิดขึ้นในพื้นที่แห่งนี้ แต่

⁸ สัมภาษณ์นางสา ดวงปาโคตร วันที่ 16 มกราคม 2546

บริษัทก็ปฏิเสธความรู้เหล่านี้และกล่าวว่าชาวบ้านบิดเบือนและให้ข้อมูลที่เป็นเท็จดังที่ นายสมโภชน์ เทียนทองที่ปรึกษาประชาสัมพันธ์ ของบริษัทเอเชีย แปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด บอกว่า

การใช้ข้อมูลที่บิดเบือนไม่ใช่เกิดขึ้นครั้งแรก หากแต่ฝ่ายคัดค้านการทำเหมือง ได้ใช้ความพยายาม คัดค้านการทำเหมืองแร่ในจังหวัดอุดรธานี ตลอดมา ซึ่งบริษัทพร้อมที่จะนำข้อเท็จจริงจากแหล่งที่มีตัวตน สำหรับนำมาเป็นเครื่องยืนยันต่อสาธารณชน เพื่อตอบโต้สิ่งที่ไร้คุณธรรมเหล่านี้...

ดังนั้น ความรู้ที่มีตัวตน ที่สามารถยืนยันอธิบายและพิสูจน์ได้ตามหลักวิทยาศาสตร์ หรือความรู้ที่มีเหตุผลของบริษัท จึงไม่ใช่ความรู้ที่เป็นนามธรรมแบบชาวบ้าน ซึ่งเป็นความรู้ที่เกี่ยวกับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ตำนานท้องถิ่น เป็นเรื่องของความเชื่อความศรัทธาของคนในพื้นที่ และเป็นประสบการณ์ที่เกิดจากการเรียนรู้ การใช้ชีวิตจริง ที่ไม่ได้มีหลักการซับซ้อนในทางวิทยาศาสตร์ และไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าสิ่งที่ชาวบ้านเชื่อมีอยู่จริงหรือไม่ แต่ก็เป็นความรู้และความจริงของชาวบ้าน ที่ไม่สามารถถูกแทรกแซงจากภายนอกได้โดยง่าย ในขณะที่เดียวกันปรากฏการณ์ที่บริษัทข้ามชาติใช้กลยุทธ์แบบเข้าทางคนเฒ่าคนแก่ผู้อาวุโสผ่านความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ดังเช่นกรณียกพระ ก็ไม่สามารถยืนยันได้ว่าบริษัทเชื่อถือและศรัทธาต่อเรื่องดังกล่าวจริง แม้ว่าความเชื่อดังกล่าวจะมีอิทธิพลต่อจิตใจของคนในพื้นที่ เป็นความรู้ ความจริงของคนในพื้นที่ ซึ่งบริษัทข้ามชาติก็นำมาใช้เป็นกลยุทธ์ในการต่อสู้ครั้งนี้ เพราะการที่บริษัทจะสามารถดำเนินกิจกรรมได้ จะต้องทำให้คนในพื้นที่เกิดการยอมรับ การที่ผู้อาวุโสบางคนของชุมชนโนนสมบูรณ์ ซึ่งเป็นผู้สนับสนุนโครงการได้ไปที่พระธาตุภูเพ็ก แล้วยกหินเสี่ยงทายอธิษฐานเกี่ยวกับโครงการเหมืองแร่โพแทช แม้จะโดยตั้งใจ หรือถูกจัดวางไว้ในวิธีการประชาสัมพันธ์ของบริษัท เพื่อให้คนในชุมชนที่คัดค้านโครงการขวัญเสีย หรือขาดความมั่นใจ ว่าจะสามารถต่อสู้กับการเข้ามาของกลุ่มทุนข้ามชาติขนาดใหญ่ในพื้นที่ได้หรือไม่ แม้แต่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ก็ยังเข้าข้างบริษัท แต่สิ่งหนึ่งซึ่งเห็นได้ชัดก็คือ ชาวบ้านที่คัดค้านโครงการก็ให้ความเห็นต่อเรื่องนี้ว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่บริษัทกล่าวอ้างเป็นคนละสิ่งกับที่ชาวบ้านนับถือ และผลสุดท้ายของการต่อสู้ไม่ได้อยู่ที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์แต่อยู่ที่ตัวชาวบ้านที่ต้องต่อสู้ด้วยตัวเอง ดังที่แม่สา ดวงปาโคตรบอกว่า

ให้มันยกไป เสี่ยงทายไป จังโคกะสร้างไม่ได้ เฮาไม่ยอม เฮาก็มี ปู่ขาว ปู่คำ ปู่ศรี ยาดี เพ็นช่วยตลอด กันไม่ให้มันเกิด ให้มาจัดการพวกที่ไม่ดี และคุ้มครองบ้านไม่ให้มีภัย พระ สิ่งศักดิ์สิทธิ์เพ็นรู้คนไหนดีไม่ดี เพ็นกะห่วง

ลูกหลาน ถ้ามันไม่ดี เปี๊น ไม่ให้มันเกิดขึ้น ถ้าเปี๊นไม่ช่วยเฮา เฮาก็ต้อง
ต่อสู้อย่างเมีเ็นจื่อ เมีเ็นเีเลียง⁹

ดังนั้น ปฏิบัติการของบริษัท เกี่ยวกับการใช้วามกรรมชุตความเชื่อท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นการ
ร่วมในประเพณีผ้าป่า บุญบั้งไฟ การลงแขกเกี่ยวข้าว การจัดบุญกฐิน ในการสร้างการยอมรับกับ
ชุมชน โดยผ่านปฏิบัติการของบริษัทในการพาชาวบ้านไปไหว้พระธาตุ และปฏิบัติการของชาวบ้าน
กลุ่มสนับสนุนโครงการ ที่ได้ทำการยกพระเสี่ยงทาย รวมถึงการนำเสนอข่าวประชาสัมพันธ์ของ
บริษัทในพื้นที่โครงการ เพื่อสร้างคำอธิบายและตัดสินใจคุณค่าของเหมืองแร่ว่า ควรจะเกิดขึ้นหรือไม่
ควรเกิดขึ้นในพื้นที่ และสร้างความหมายของเรื่องนี้ ซึ่งสร้างผลกระทบต่อความเชื่อของคนใน
พื้นที่บางกลุ่มที่เชื่อว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นเรื่องจริงและเหมืองแร่โพแทชจะเกิดขึ้นจริง ในขณะที่ชาวบ้าน
อีกกลุ่มหนึ่งก็ได้แย้งกรณีดังกล่าว ผ่านเรื่องของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่ ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คนละอย่าง
กับกลุ่มสนับสนุนที่ยกเสี่ยงทาย คำอธิบายของชาวบ้านกลุ่มนี้ จึงออกมาในรูปของความไม่เชื่อ
เพราะเป็นมาตรฐานหรือค่านิยมคนละชุดกับกลุ่มสนับสนุน ในนัยที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่จะสามารถ
จำแนกและรู้ว่า “ใครเป็นคนดี” “ไม่เป็นคนดี” รวมทั้งการไม่ทำให้เหมืองแร่โพแทชเกิดขึ้นในพื้นที่
และคุ้มครองชาวบ้านจากหายนะ เช่นเดียวกับการอธิบายตำนานกระรอกเผือกหรือผาแดง นางไฉ่
ของคนในพื้นที่ ที่ยืนยันถึงความจริงในเรื่องของหายนะ ได้มากกว่าการพูดถึงเรื่องของมาตรฐานใน
การควบคุมผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ตามหลักวิศวกรรมและเทคโนโลยีของกลุ่มทุนข้ามชาติ

2.การปะทะประสานกันเรื่องวิถีชีวิตชุมชนกับผลประโยชน์ของชาติและการพัฒนาที่ยั่งยืน

วาทกรรมของชาวบ้าน ที่ว่าด้วยวัฒนธรรมชุมชนที่พูดถึงความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิต
วัฒนธรรมและธรรมชาติ กับวาทกรรมของกลุ่มทุนข้ามชาติและรัฐ ที่เน้นในเรื่องของเศรษฐกิจ
ผลประโยชน์ของชาติ ซึ่งเข้ามาปะทะประสานกันภายใต้เรื่องของการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่มีความ
คล้ายคลึงและแตกต่างกันในการนิยามและช่วงชิงความหมาย โดยความยั่งยืนของบริษัทมาจากการ
การผลิตแร่โพแทช เพื่อนำผลประโยชน์มาจัดแบ่งให้กับคนกลุ่มต่างๆ พร้อมกับการอ้างถึงความเป็น
มิตรกับสิ่งแวดล้อมและการจัดการควบคุมผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ด้วยเทคโนโลยีและมาตรฐาน
ขั้นสูง ในขณะที่ชาวบ้าน นักวิชาการและนักพัฒนาเอกชนได้ตั้งคำถามและวิพากษ์กับความยั่งยืน
ดังกล่าวโดยมองว่าเหมืองแร่โพแทชคือหายนะ ที่จะเกิดกับสิ่งแวดล้อม พื้นที่และวิถีชีวิตของชาวนา
อีसान

⁹ สัมภาษณ์นางสา ดวงปาโคตร อายุ 77 ปี วันที่ 3 ธันวาคม 2549

การที่คนในชุมชนพูดว่า มีกระรอกเผือกใต้พื้นดิน หรือมีแร่โพแทชเชื่อมปริมาณมหาศาลใต้พื้นดินอีสาน เช่นเดียวกับที่กลุ่มทุนข้ามชาติ อ้างว่า ได้พื้นดินจังหวัดอุดรธานีมีแร่โพแทชชนิดซิลไวท์ซึ่งหายากที่สุดในโลกอยู่ใต้พื้นดินเพื่อใช้ประโยชน์ในการพัฒนาประเทศ โดยมีโครงการที่จะสร้างเหมืองแร่โพแทชขนาดใหญ่เป็นอันดับสามของโลกขึ้นในพื้นที่ ได้ทำให้แร่โพแทชและเกลือ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมชาติที่อยู่ใต้พื้นดิน กลายเป็นทรัพยากรเพื่อสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของกลุ่มทุนข้ามชาติและประเทศชาติ รวมถึงคนกลุ่มต่างๆที่ต้องการได้รับผลประโยชน์ส่วนแบ่งจากการดำเนินโครงการนี้ ด้วยการอ้างถึงความเจริญที่จะเกิดขึ้น ดังเช่นแกนนำกลุ่มสนับสนุนกล่าวว่า

เราเบื่อความลำบากยากจนมานานเกินพอแล้ว แร่โปแตชมีมากมายมหาศาล นับว่าธรรมชาติให้เรามาโดยแท้ เราอยู่ในเขตสัมปทานจะได้เปรียบ ได้สิทธิพิเศษ ได้ภาษีค่าภาคหลวง ค่าแรงงาน ด้านนี้ในอนาคตและผลพลอยได้อีกมาก บ้านเราจะก้าวกระโดดสู่ความเจริญอย่างรวดเร็วทันตาทันใจ

ในขณะที่เมื่อพูดถึงเรื่องผลประโยชน์ที่ถูกแบ่งปันระหว่างกันของกลุ่มต่างๆ ที่ใช้แรงงาน ในการไล่ล่ากระรอกเผือกได้สำเร็จ ย่อมได้รับส่วนแบ่งจากกิจกรรมดังกล่าวอย่างเท่าเทียมกัน มีความคล้ายคลึงกับเรื่องของส่วนแบ่งที่บริษัทอธิบายและแจกแจงให้กับชาวบ้านในพื้นที่ ว่ารายได้จากการผลิตและจำหน่ายแร่โพแทชจะให้กับใครบ้าง ซึ่งแท้จริงแล้วในแง่ของการแบ่งปันผลประโยชน์ของกลุ่มต่างๆ มันไม่ได้มีลักษณะเหมือนกันแต่ประการใด เพราะผลประโยชน์ดังกล่าวไม่เคยเท่าเทียมและเป็นธรรมดังที่บริษัทกล่าวอ้าง เช่นเดียวกับมีคนบางกลุ่มที่ไม่ได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาแต่ต้องเอาวิถีชีวิตของตัวเองเข้าแลก ภายใต้กระบวนการพัฒนา ซึ่งคล้ายกับกลุ่มของแม่ข่ายที่ไม่ได้กินเนื้อกระรอกเพราะไม่ได้ใช้แรงงานในการไล่ล่าเช่นชาวบ้านคนอื่น ดังนั้นผลประโยชน์ต่างๆ ที่บริษัทกล่าวอ้างไม่เคยเท่าเทียมกันอย่างแท้จริง ในเมื่อบริษัทมีรายได้จากการนำแร่โพแทชและเกลือของประเทศไทย ขึ้นมาผลิตเชิงพาณิชย์และสร้างรายได้ให้กับบริษัทมากกว่า 268,000,000 เหรียญสหรัฐหรือประมาณ 9,524,000,000 ในปริมาณ 2,000,000 ตันต่อปี ในขณะที่ประเทศไทยจะได้รับส่วนแบ่งประมาณ 17,300,000 เหรียญสหรัฐหรือ 754,000,000 ล้านบาท¹⁰ รวมถึงผลประโยชน์ที่ว่าคือ ผลประโยชน์ในระดับมหภาค คือ ประเทศชาติผ่านรัฐบาลในจำนวนหุ้น 10 เปอร์เซ็นต์ที่ถือโดยกระทรวงการคลัง ค่าภาคหลวงจำนวนร้อยละ 7 รวมทั้งภาษีอื่นๆ และระดับจุลภาคคือจังหวัด

¹⁰ บริษัทเอเชียแปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด, ผลประโยชน์โครงการเหมืองแร่โพแทช อุดรธานี . พิมพ์ครั้งที่ 6,(กรุงเทพฯ:มปพ), น. 6.

และองค์การบริหารส่วนตำบล ในส่วนแบ่งผลกำไรที่บริษัทได้จากการขายแร่ และประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะเกษตรกรในภาคอีสานที่จะได้ใช้ปุ๋ยถูก ดังที่รัฐบาลและกลุ่มสนับสนุนกล่าวอ้างว่า

สิ่งที่ท่านทั้งหลายทั้งค่านและสนับสนุนทุกวันนี้ ท่านมีวัตถุประสงค์อันเดียวกันคือ อยากให้พี่น้องประชาชนคนไทยได้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด ได้ปุ๋ยราคาถูก ไม่มีสิ่งแวดล้อมที่เสียหาย¹¹

เป็นนัยเดียวกับการบริษัทเอเชีย แปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด ได้อ้างถึง การนำแร่โพแทชมาใช้ประโยชน์กับพื้นที่โดยเฉพาะภาคเกษตรกรรมแลพในระดับประเทศในเรื่องมูลค่าทางเศรษฐกิจ ดังที่บริษัทบอกว่า

บริษัทเอเชียแปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด จะพัฒนาต่อไปเพื่อนำความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งแร่โพแทช มาสร้างประโยชน์ให้เกิดขึ้นกับพื้นที่เกษตรกรรมนำความเจริญและความมั่งคั่งมาสู่ประเทศไทย¹²

แต่ผลประโยชน์ของชาติดังกล่าวข้างต้นไม่ใช่ตัวชาวบ้านในพื้นที่ได้รับอย่างแท้จริง เพราะธรรมชาติ หรือมูลมังของปุ๋ยฯ ตายาย ได้กลายเป็นทรัพยากรของกลุ่มทุนข้ามชาติภายใต้สัมปทานของรัฐบาล ประชาชนในพื้นที่กลายเป็นผู้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนา ในขณะที่รัฐบาลและกลุ่มทุนข้ามชาติเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์ ดังที่ชาวบ้านในพื้นที่ที่คัดค้านโครงการบอกว่า

ตอนนี้ใครจะมาลงทุนก็ยังไม่ให้ทำเพราะยังไม่มี ความจำเป็นที่จะนำแร่โปแตชขึ้นมาใช้...รัฐบาลควรพิจารณาให้ถี่ถ้วนโดยจะต้องยึดหลักผลประโยชน์ของคนในชาติคนในพื้นที่เป็นสำคัญมากกว่าต่างชาติ¹³

สอดคล้องกับความเห็นของนายโสภณ สุภาพงษ์ ที่พูดถึงความไม่จำเป็นในการนำแร่โพแทชขึ้นมาใช้ประโยชน์ โดยสิ่งที่สำคัญคือเรื่องของอาหารและยาสมุนไพรที่เป็นเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ทำให้ประเทศดำรงอยู่ได้ เขาบอกว่า

¹¹ สมศักดิ์ เทพสุรทิน คำปราศรัยในงานเปิดสำนักงานอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ ที่บ้านโนนสูง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี พฤศจิกายน 2546.

¹² บริษัทเอเชีย แปซิฟิกโปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด , ในข่าวท้องถิ่น (1 พ.ย.2546) : 7.

¹³ สัมภาษณ์นายถาวร มโนศิลป์ วันที่ 14 เมษายน 2545.

...เรื่องโปแตช เรื่องปุ๋ยเคมี เป็นเรื่องโกหกทั้งสิ้นสำหรับผม สิ่งที่จะทำให้ประเทศไทยรอดคือเรื่องอาหารและยาสมุนไพร..ตัวอย่างเช่นประเทศอเมริกาเป็นประเทศที่มีเทคโนโลยีสูงสุดแต่พวกเขาไม่มีวันหลุดพ้นจากความกลัว...เทคโนโลยีช่วยอะไรไม่ได้ เพราะมันไม่มีน้ำใจ เราต้องอย่าให้ใครเอาผลประโยชน์จากความทุกข์ของเรา...¹⁴

ดังนั้นเรื่องของผลประโยชน์จึงมีความหลากหลาย ทั้งผลประโยชน์ของรัฐ บริษัทข้ามชาติ หรือของชาวบ้าน ถึงแม้ว่าแต่ละกลุ่มจะพูดถึงผลประโยชน์ของชาติ แต่ก็ไม่ใช่ผลประโยชน์อันเดียวกัน รวมทั้งการวิพากษ์ถึงผลประโยชน์ที่ไม่เคยเท่าเทียม เมื่อผลประโยชน์ของชาติ กลายเป็นเรื่องใหญ่กว่าผลประโยชน์ของพื้นที่ และทำให้ชีวิตของคนในพื้นที่เล็กลงหรือหายไป เรื่องของผลประโยชน์จึงไม่ใช่เรื่องของตัวเงินที่จับต้องได้ แต่เป็นเรื่องของความรู้ ที่ทำให้ผลประโยชน์เป็นไปได้อาจเป็นความจริงขึ้นมา ภายใต้กฎเกณฑ์ที่ถูกสร้างขึ้นโดยนักเศรษฐศาสตร์ กลุ่มทุนข้ามชาติ และเผยแพร่ แจกจ่ายและผลิต สิ่งที่สามารถกล่าวถึงหรือพูดถึงเรื่องดังกล่าว ดังที่กลุ่มสนับสนุนโครงการ พูดถึงเรื่องของความเจริญและการพัฒนา ในขณะที่กลุ่มชาวบ้านที่ต่อต้านโครงการที่เคลื่อนไหวต่อสู้กับโครงการเหมืองแร่โพแทช ร่วมกับนักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน ที่ชูประเด็นเรื่องของ "การพัฒนาต้องมาจากประชาชน" ได้ให้ความสำคัญกับคนในพื้นที่ในฐานะที่เป็น "ผู้กำหนดอนาคตตนเอง" ไม่ใช่ในฐานะผู้รองรับผลของการพัฒนาแต่เป็นผู้มีส่วนร่วมในการพัฒนา ดังนั้นผลประโยชน์จึงต้องมีความชอบธรรมกับคนในพื้นที่ ซึ่งสะท้อนให้เห็นการสร้างความรู้ความเข้าใจของอำนาจในการตัดสินใจหรือกำหนดว่าจะมีแนวทางจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้พื้นดินของประเทศอย่างไร

นอกจากนี้ วาทกรรมอีกเรื่องหนึ่ง ก็คือ วาทกรรมว่าด้วย "การพัฒนาที่ยั่งยืน" ในเมื่อวาทกรรมการพัฒนาที่ยั่งยืนมีรากเหง้ามาจากกลุ่มนักธุรกิจที่ตระหนักถึงปัญหาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมจากการดำเนินการทางเศรษฐกิจของตัวเองที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นพื้นฐานของการพัฒนาที่สร้างความไม่สมดุล ยั่งยืนระหว่างสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจและสังคม ทำให้ต้องย้อนกลับมามองที่ประเด็นของความยั่งยืน ที่กลุ่มนักธุรกิจ สีเขียว นักธุรกิจเพื่อสิ่งแวดล้อม ได้อ้างว่าตัวเองเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและชุมชนที่ทำงานพัฒนาด้วย ดังที่บริษัทเอเชียแปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัดกล่าวไว้ว่า

¹⁴ นายโสภณ สุภาพงษ์ ส.ว.กรุงเทพฯ ชาวท้องถิ่น (15 มิ.ย.2546) : 2

...เพราะในปัจจุบันปัญหาสิ่งแวดล้อมกลายเป็นประเด็นที่รัฐบาลให้ความสนใจเป็นพิเศษ.....โดยมีหน่วยงานควบคุมดูแลอย่างเข้มงวดเป็นการเฉพาะ ขณะเดียวกันนักทุนนักลงทุนในลักษณะยั่งยืนยาวนาน จึงให้ความสนใจกับสิ่งแวดล้อมเป็นอันดับแรกและพร้อมที่จะนำเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าสุดมาให้กับโครงการเหมืองแร่โพแทชในประเทศไทย¹⁵

ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนของภาครัฐ ควบคู่ไปกับด้านเศรษฐกิจ ที่เป็นทิศทางการพัฒนาและยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากรแนวใหม่ของภาครัฐ ในช่วงเวลาของการทำลายล้างและสร้างความเสื่อมโทรมให้กับทรัพยากร ในกระบวนการพัฒนาประเทศตั้งแต่อดีต ดังเช่นที่นายประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้บอกเกี่ยวกับแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้พื้นดิน คือแร่โพแทช ว่า

นับจากนี้ไป การสร้างเศรษฐกิจของประเทศ จะต้องควบคู่กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อย่างสมดุลโดยอำนาจหน้าที่ของกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามที่กฎหมายกำหนด คือมีหน้าที่เกี่ยวกับ สงวน รักษา การอนุรักษ์และฟื้นฟูธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรวมทั้งการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน¹⁶

ในขณะเดียวกันการพัฒนาที่ยั่งยืนดังกล่าวได้ถูกตั้งคำถามจากนักพัฒนาเอกชน และชาวบ้านในพื้นที่ซึ่งคัดค้านโครงการเหมืองแร่โพแทช ในลักษณะที่สร้างความไม่ยั่งยืนให้กับชุมชน ในการทำลายวิถีชีวิตเกษตรกรรมและสร้างความแตกแยกต่อชุมชน ดังที่พ่อประจวบ แสนพงษ์ ได้พูดถึงความยั่งยืนทางด้านการเกษตร ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน ว่า

โดยสถานการณ์ปัจจุบันนี้ชาวบ้านต้องการดำรงวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมยั่งยืนไปก่อน โพแทชก็ไม่ต้องขุดขึ้นมา...เรื่องความเจริญไม่มีใครปฏิเสธ แต่ต้องยั่งยืนทั้ง

¹⁵ บริษัทเอเชีย แปซิฟิก โปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด, “เหมืองโพแทช ความจำเป็นของประเทศไทย,” ภูมิภาคโพสต์รายเดือน (ตุลาคม 2545): 12.

¹⁶ ประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์ “ยุทธศาสตร์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของไทย:มิติของการจัดการที่ยั่งยืน” เอกสารสัมมนาโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ปัญหาและแนวทางแก้ไข วันที่29 มีนาคม 2546 (กรุงเทพฯ :2546), น. 1.

ชนบทรรมนิยม ประเพณีต่างๆ ต้องคงอยู่ไม่ใช่ความเจริญเข้ามาแต่ชุมชนต้อง
แตกสลาย¹⁷

นางสา ดวงปาโคตร ชาวบ้านโนนสมบูรณ์ ก็พูดถึงความยั่งยืนของการดำรงวิถีชีวิต
เกษตรกรรม โดยเฉพาะการรักษาพื้นที่นาสำหรับการเพาะปลูกข้าวเพื่อเลี้ยงชีวิตของคนในชุมชน
ว่า“ยั่งยืน คือมันคือยืนยาว เกษตรยั่งยืน คือจ้ะเฮาเฮ็ดนากิน มีพออยู่พอกิน”¹⁸

ในขณะที่นาง หนูเพียร โคขารี ชาวบ้านโคกสี ตั้งคำถามกับความยั่งยืนที่กำลังจะเข้ามาผ่าน
โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ในแง่ของความไม่ยั่งยืนต่อสิ่งแวดล้อมและชุมชน รวมทั้งการไม่
เชื่อว่าความยั่งยืนจะเกิดขึ้นจริงหรือมีอยู่จริง ดังที่เธอบอกว่า

ยั่งยืน สิบล่ม อ่างชี้อๆ รัฐบาลยังบ่รู้ ยั่งยืนคงทนบ่มี ชอบเสียหาย ทำลาย แต่บ่
รู้ยั่งยืนคืออะไร ยั่งยืน สิต้องบ่มีเสียหาย การขุดเจาะต่างๆ บ่มีทรมมีพัง ยั่งยืน
จ้ะใดเฮ็ดให้สังคมแตกแยก แต่ก็เคยกินน้ำกัน มีบุญมีทาน ตอนนั้นกินน้ำกันได้
สิ่ง่ากัน¹⁹

บทสนทนาอันหลากหลายเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนซึ่งปรากฏในพื้นที่ แม้จะวางอยู่บน
วาทกรรมการพัฒนาที่ยั่งยืน อันเป็นวาทกรรมกระแสหลักที่ได้รับการยอมรับกันทั่วโลก ในฐานะที่
เป็นแนวทางในการพัฒนาที่จะสร้างความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ สังคมควบคู่ไปกับด้านสิ่งแวดล้อม
และและแก้ปัญหาวิกฤตการณ์ของโลก แต่กระบวนการสร้างคุณค่าและให้นิยามความหมายมี
ความแตกต่างกัน อันเนื่องมาจากอุดมการณ์เบื้องหลังหรือเป้าหมายคนละชุด ทำให้การพัฒนาที่
ยั่งยืนกลายเป็นสนามแห่งการต่อสู้ช่วงชิงเพื่อสร้างวาทกรรม ความรู้และความจริงเกี่ยวกับเรื่อง
ของการพัฒนาและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดการยอมรับในสังคม โดยการเข้าไปใช้สนามแห่งวาท
กรรมของกลุ่มที่หลากหลาย ได้ทำให้ความหมายของคำนี้ฟุ้งกระจายและนำไปสู่การแปล่ากลวง
ทางความหมาย วาทกรรมเป็นเรื่องของการสร้างความจริง ให้กับสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวเรา ที่ฟูโก

¹⁷ บทสัมภาษณ์พ่อประจวบ แสนพงษ์, “ปัญหาโครงการเหมืองแร่โพแทช” กุมภวาปีสัปดาห์สยามชน
(16ก.ย.-15ต.ค.2546) : 2.

¹⁸ สัมภาษณ์นางสา ดวงปาโคตร ชาวบ้าน วันที่ 5 มีนาคม 2548

¹⁹ สัมภาษณ์นางหนู เพียร โคขารี ชาวบ้านโคกสี ซึ่งตอบเป็นภาษาอีสานหมายความว่า รัฐบาลบริษัท
ไม่รู้ว่ายั่งยืนคืออะไร ความยั่งยืนไม่มี ไม่เชื่อ เพราะรัฐบาลบริษัทชอบทำลายทำความเสียหาย สังคมแตกแยกที่
น้องเคยกินอยู่ทำบุญร่วมกันทำไมได้จะฆ่ากัน นี่ยั่งยืนไหม

เรียกว่าความรู้ ความจริง ที่ทำให้คนกลุ่มต่างๆต้องเข้ามาช่วงชิงต่อสู้กันในความหมาย ความ ยั่งยืนของรัฐและกลุ่มทุนข้ามชาติ จึงเป็นคนละความหมายกับความยั่งยืนของชาวบ้าน ทำให้ แนวทางของรัฐและบริษัทข้ามชาติ อยู่บนพื้นฐานของการนำมาใช้ประโยชน์และการจัดการ ในขณะที่ชาวบ้านและนักพัฒนาเอกชน มองความยั่งยืนบนฐานของการอนุรักษ์ การเก็บรักษา ที่ สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนและชุมชน เพื่อให้ชุมชนสงบสุขและไม่เกิดความแตกแยก

ดังนั้น ความยั่งยืนได้กลายเป็นเรื่องของความสมดุลระหว่างสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และ สังคม โดยเฉพาะชุมชนท้องถิ่น ที่มีวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม เป็นสิ่งที่ นักพัฒนาและนักวิชาการเรียกว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น และนำเอาแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมชุมชนมาใช้ เป็นเครื่องมือในการต่อสู้เคลื่อนไหวกรณีโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานีที่ความยั่งยืนเป็นเรื่องของ เศรษฐกิจและความเจริญก้าวหน้า การปะทะกันของวาทกรรมชุดนี้จึงมีความน่าสนใจ ในฐานะเป็นวาท กรรมที่มีความสำคัญในการต่อสู้เคลื่อนไหวของประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน

3.การปะทะกันของเกลือพื้นบ้านเพื่อยังชีพ เกลืออุตสาหกรรมชุมชน กับอุตสาหกรรม เหมืองแร่ของกลุ่มทุนข้ามชาติ

ในเรื่องของเกลือพื้นบ้าน และเกลือแบบอุตสาหกรรมท้องถิ่น ที่มีเป้าหมายในการผลิตที่ แตกต่างกัน ในแง่ที่เกลือพื้นบ้านใช้เพื่อการยังชีพ เป็นของฝากของขวัญ เป็นสิ่งของการ แลกเปลี่ยน กับเกลืออุตสาหกรรมแบบต้มแบบตากที่บ้านดุง ซึ่งกลายเป็นส่วนหนึ่งของกลไก ตลาด เป็นสินค้าเพื่อใช้ในการบริโภคและอุตสาหกรรมต่างๆ ที่นำไปสู่รายได้และการจ้างงานของชุมชน แต่ในขณะเดียวกันมันก็สร้างผลกระทบและความขัดแย้งระหว่างผู้ประกอบการเกลือกับชาวนา เนื่องจากการปนเปื้อนของน้ำเค็มสู่ที่นาแหล่งน้ำ แต่ในการต่อสู้กับกลุ่มทุนข้ามชาติ จากแคนาดา ทั้งสองอย่างกลายเป็นเรื่องของการผลิตเกลือในประเทศ โดยแบ่งเป็นเกลือชุมชนและเกลือตาก เกลือต้มเพื่ออุตสาหกรรม ที่อยู่ด้านตรงกันข้ามกับเหมืองเกลือแบบละลาย และเกลือโพแทชที่ขุด เจาะแบบอุโมงค์ใต้ดิน ภายใต้นโยบายสาธารณะเกี่ยวกับการจัดการเกลือของประเทศ

ดังนั้น ความรู้ของเรื่องเกลือของคนในชุมชนลุ่มน้ำหนองหาน ที่สัมพันธ์กับการให้ความหมาย ต่อเกลือ ในแง่ของการดำรงชีวิต การผลิตแบบยังชีพ และการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน ดังที่ ชาวบ้านชาวจังหวัดบอกล่าว

เกลือบ้านเฮา เฝ็นเอาหมากไม้ เอาหมากพลู เอาหมากแดงหมากเค้า
เอากล้วย มะละกอ หอย ทุกคนเอามาแลกกัน ฟีน้องมาก็ต้องรับฟีน้อง

แห่น เป็นของฝากของกำนันที่ดีเยี่ยมหลาย ฟัน้องมาแต่ปากน้ำ แชนแล
หนองแขง ก็เอาให้ฟัน้องแลก พริกแลกเกลือ เอาให้ฟัน้องก็เลย
ต้มทุกปี²⁰

ในขณะที่ความหมายของเกลือในพื้นที่อำเภอบ้านดุง กลายเป็นเรื่องของอุตสาหกรรม
ชุมชน ที่สร้างงาน สร้างรายได้ให้กับชาวบ้าน ความหมายของเกลือต่อชาวบ้าน จึงไม่ใช่ทรัพยากร
ของคนในชุมชน แต่กลายเป็นทรัพยากรของกลุ่มทุน ที่กระจายผลประโยชน์ให้กับชุมชน จากการใช้
ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ ดังที่แม่บุญซอน ศรีจันทร์ ชาวบ้านดุง บอกว่า

โรงงานน้ำปลา เขามาจากเชียงใหม่มาซื้อ 100 ตัน มารับไปขาย เจ้ตุ๋ เสียแต่
เกลือพรของแม่ มีสต็อกเกอร์ติดหน้ารถขนส่งกรุงเทพฯ รถจะอยู่ตรงนี้ ใส่
ซีอีววัฒน์ (นายทุนรับซื้อเกลือจากสมุทรปราการ) คนในหมู่บ้านวิ่งรถไปกับ
เขา เกลือกก็เกลือ ของเขา แต่เราเอารถไปวิ่งรับจ้าง ภาษาเราเรียกว่า เล่นร่วม
เกลือกะเป็นเกลือของเขา²¹

ขณะที่พี่ลักขณา ชาวบ้านดุง ที่ประกอบกิจการค้าขายเกลือ โดยรับซื้อเกลือจากนายทุนใน
พื้นที่ ไปจำหน่าย และการนำไปใช้ประโยชน์ในอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดเล็ก ว่า

เกลือดานถุงละ 10 บาท เกลือตากถุงละ 20 บาท เกลือต้มถุงละ 20 บาท
เท่ากัน การใช้ประโยชน์ใกล้เคียงกัน เกลือต้มกินได้ ใช้ทำปลาร้า ใช้ดองผัก
เกลือตากเขาเอาไปทำไอศกรีม เอือบ(คลุก/หมัก)หนังควายหนังวัว ทำปลาร้า
น้ำปลา เพราะเม็ดใหญ่กว่า สีไม่ค่อยใส เกลือดานเอาไปให้วัวควายกิน จะได้
กินหญ้า เกลือตากคนก็ทำเหมือนเก่า แต่สู้เกลือต้ม ไม่ได้ คนเราบริโภคทุกวัน²²

โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี เกลือได้มาสัมพันธ์กับเรื่องของแร่โพแทชที่อยู่รวมกันกับ
เกลือ ในฐานะผลพลอยได้จากการผลิตแร่ ทำให้อุตสาหกรรมแร่โพแทชและเกลือ ได้นำเกลือและ
โพแทชมาใช้ในอุตสาหกรรมต่อเนื่องโดยเฉพาะการทำปุ๋ยเคมี ดังที่นายสมยศ ศักดิ์มาลา
ผู้เชี่ยวชาญกรมทรัพยากรธรณีบอกว่า

²⁰ สัมภาษณ์ นางทองสี ยอดวัน อายุ 72 ปี วันที่ 3 กรกฎาคม 2548

²¹ สัมภาษณ์นางบุญซอน วันที่ 30 มิถุนายน 2549

²² สัมภาษณ์นางลักขณา วันที่ 29 มิถุนายน 2548

โปแตชคือคำเรียกรวมกันในแร่ที่มี โปแตสเซียมเป็นองค์ประกอบ มีหลายชนิด แต่ที่พบในประเทศไทยมีสองชนิด คือ แคนาไลต์ และซิลไวท์ ทั้งสองตัวนี้ มีโปแตสเซียมเป็นองค์ประกอบ โปแตสเซียมคลอไรด์สามารถเอาไปทำปุ๋ยเคมี NPK ส่วนมากจะมีสีต่างๆกันไปแล้วแต่มีอะไรปน เอาลิ้นแตะดูจะเพื่อน ๆ ดูดความชื้นในอากาศได้ดี มีรสขมเล็กน้อย ประโยชน์ใช้ในการทำปุ๋ย ให้พืชเจริญเติบโต สามารถดูดซึมสารอาหารได้ดี ใช้ในอุตสาหกรรมเคมีอื่นๆ เช่น แก้ว เซรามิก²³

ดังนั้น ความหมายของเกลือจึงสัมพันธ์กับเรื่องของการนำไปใช้ ในรูปแบบต่างๆ เช่น การผลิตเพื่อยังชีพในครัวเรือน การเป็นของฝากของขวัญ การทำปลาร้า หรือในแง่ของการผลิตเพื่อการค้า ซึ่งส่งผลกระทบต่อรายได้ของคนในชุมชน หรือการพัฒนาให้เป็นผลิตภัณฑ์ระดับตำบล ในโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ที่สะท้อนให้เห็นความสำคัญของเกลือในแง่ของการบริโภค แต่ในอีกด้านหนึ่งเกลือก็เป็นสิ่งที่ก้ำกั่มเรื่องของการบริโภค มาสู่การเป็นวัตถุดิบในภาคอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอุตสาหกรรมเคมีพื้นฐานต่างๆ ที่จะตามมาจากอุตสาหกรรมเหมืองแร่โพแทช ซึ่งนอกจากโพแทชที่นำไปใช้ในการทำปุ๋ยเคมีแล้ว ยังมีเศษหางเกลือจากกระบวนการผลิตปริมาณมหาศาลที่จะออกสู่ตลาดและนำไปใช้ในอุตสาหกรรมต่อเนื่องต่างๆ เกลือจึงมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องของเศรษฐกิจ ดังที่มีการเปรียบเทียบสภาวะเศรษฐกิจ “เงินเฟ้อ” “เงินฝืด” ของประเทศว่า “ข้าวยากหมากแพง” “ข้าวเหลือเกลือถูก” ที่เป็นดัชนีชี้วัดค่าครองชีพของคนไทย²⁴

การเปลี่ยนแปลงเคลื่อนที่ทางความหมายและวาทกรรมเรื่องของเกลือและโพแทชในประเทศไทย มีอยู่ตลอดเวลา ภายใต้กระบวนการสร้างความหมายและปฏิบัติการต่อเรื่องเกลือและโพแทชในสังคมไทย ที่คนส่วนใหญ่รับรู้เพียงแค่เรื่องของการบริโภค รสชาติของมันที่เค็ม การใช้เกลือจิ้มกินกับผลไม้ หรือการใช้ยาสีฟันที่มีเกลือเป็นส่วนผสม เป็นต้น ซึ่งคนไม่ได้สนใจเรื่องของกระบวนการสร้างความเป็นเกลือในแบบที่เรารับรู้ได้อย่างไร แต่สนใจเกลือในแง่วัตถุดิบรูปเพื่อการบริโภคเท่านั้น ในขณะที่ในระดับพื้นที่ที่ทำการผลิตเกลือมีการต่อสู้กันอย่างรุนแรง ไม่ว่าจะเป็นการสร้างความรู้เกี่ยวกับเกลือว่าด้วยความเค็มของเกลือ ที่สัมพันธ์กับการเคลื่อนย้ายฐานการผลิตจากชายฝั่งทะเลภาคกลางและภาคตะวันออกมาสู่ดินแดนที่ราบสูง เพราะเกลือทะเลไม่เค็มเช่นเดิม ทำ

²³ นายสมยศ ศักดิ์มีลา ตัวแทนกรมทรัพยากรธรณี อ้างจากเอกสารบันทึกการประชุมจังหวัดของคณะกรรมการศึกษาผลกระทบกรณีโครงการเหมืองแร่โปแตช อุตรดิตถ์ (วันที่ 23 เมษายน 2545), น.1-8.

²⁴ ประพจน์ ธี นนกร “เรื่องของเกลือที่ไม่เค็ม” ในเอกสารงานพระราชทานเพลิงศพ นาย บุญเรือง ธี นนกร 2514 รวมในหนังสือ ผลงานค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ไทยและเรื่องเกลือ(ไม่)เค็ม (กรุงเทพฯ : มปป.), น. 3-5.

ให้นำไปใช้ในอุตสาหกรรมได้ลำบาก ดังที่ประพจน์ ฦ นคร บอกว่า “ญี่ปุ่นเขาอ้างว่าเกลือของเรามีความเค็มต่ำกว่าประเทศอื่น ไม่เหมาะสำหรับอุตสาหกรรมสมัยใหม่ของเขา”²⁵

ปัญหาเรื่องของเกลือไม่เค็มจึงกลายเป็นปัญหาระดับประเทศ ซึ่งส่งผลให้รัฐบาลหลายสมัยต้องหาทางแก้ไขปัญหา โดยเฉพาะกรมวิทยาศาสตร์ที่เข้ามาศึกษาสำรวจวิธีการทำนาเกลือของชาวบ้าน ดังจะเห็นได้จากเอกสารเมื่อปีพ.ศ. 2475 ของกรมวิทยาศาสตร์ในเรื่อง “การทำเกลือให้ดีขึ้น” ซึ่งก็คือการทำให้เกลือทะเลมีความเค็มเพิ่มขึ้นเพื่อนำมาใช้ในอุตสาหกรรม ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเรื่องอาชีพของชาวนาเกลือสมุทรที่หันมาทำนาเลี้ยงกุ้งมากขึ้น พร้อมกับสภาวะแวดล้อมของทะเลที่เสื่อมโทรมลง และมีการพูดถึงสารปนเปื้อนจากน้ำทะเลที่นำมาผลิตเกลือสมุทรเพิ่มมากขึ้น ได้ส่งผลให้เกิดวาทกรรมที่เรียกว่า “เกลือบริสุทธิ์” ขึ้นในพื้นที่ภาคอีสาน ซึ่งก็คือการดูตน้ำเกลือใต้ดินขึ้นมาต้มและตาก ธุรกิจเกลือบนแผ่นดินอีสานจึงเกิดขึ้นมาเพื่อรองรับกับการบริโภคและอุตสาหกรรมที่เติบโตขึ้น

โดยเฉพาะเรื่องของการบริโภคเกลือที่สัมพันธ์กับประเด็นเรื่องของสุขภาพ ที่ถูกรับรองโดยสถาบันทางด้านสุขภาพของประเทศ คือ กระทรวงสาธารณสุข ที่ได้ผลักดันในเรื่องของเกลือบริโภคตามประกาศกระทรวงสาธารณสุข ฉบับที่ 153 (พ.ศ.2537) ในเรื่อง “เกลือบริโภค” ที่กำหนดให้เกลือบริโภคก็คือเกลือที่มีไอโอดีนเป็นส่วนผสม และปรุงแต่งอาหาร ที่จะต้องมีปริมาณไอโอดีนไม่น้อยกว่า 30 มิลลิกรัมต่อเกลือ 1 กิโลกรัม และให้ความหมายของเกลือบริโภคว่า

เกลือบริโภค หมายความว่า เกลือแกงที่ใช้ปรุงแต่งรสอาหารซึ่งบรรจุอยู่ในภาชนะที่พร้อมจำหน่ายโดยตรงต่อผู้บริโภค เกลือบริโภคต้องมีปริมาณไม่น้อยกว่า 30 มิลลิกรัมต่อเกลือบริโภค 1 กิโลกรัม

ดังนั้นเกลือบริโภคจึงมีความหมายถึงเกลือที่ผสมไอโอดีนละบรรจุในผลิตภัณฑ์เพื่อวางจำหน่าย ซึ่งในประเทศไทยมีผู้ผูกขาดการผลิตน้อยราย รายใหญ่ๆก็คือ กรมอนามัยของกระทรวงสาธารณสุข กับบริษัทอุตสาหกรรมเกลือบริสุทธิ์ จำกัด หรือบริษัทพิมายซอลต์ จำกัด ผู้ผลิตและจำหน่ายเกลือปรุงทิพย์ ที่ใช้ในการบริโภคและอุตสาหกรรมอาหารต่างๆโดยเป็นการนำเกลือสินเธาว์มาผสมสารไอโอดีน รวมถึงบริษัทรายย่อย ในพื้นที่ภาคอีสานอื่นๆที่นำน้ำเกลือใต้ดินขึ้นมาต้มและตาก เพื่อผสมสารไอโอดีน เพื่อการบริโภค เช่น ในพื้นที่อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี นอกจากนี้รัฐบาลไทยยังได้ออกกฎหมาย เพื่อแยกมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมเกลือบริโภค ออกเป็นสองระดับ คือ มาตรฐานผลิตภัณฑ์เกลือบริโภค ที่มอก.2085/2544 และมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม

²⁵ อ้างแล้วในคนเดียวกัน, น. 5.

เกลือบริโภคบริสุทธิ์ ที่มอก.2086/2544 เพื่อจำแนกคุณภาพ และรูปแบบการผลิตเกลือบริโภคทั้งแบบเกลือผสมไอโอดีน และเกลือสมุทรที่มีสารไอโอดีนเป็นองค์ประกอบที่สูง ซึ่งส่งผลต่อการรับรู้คนของการบริโภคเกลือ และทำให้ธุรกิจเกลือสินเธาว์เข้าไปสู่ภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น

ในขณะที่ความขัดแย้งระหว่างกันของเกลือทั้งสามประเภทภายใต้เรื่องของผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ในแง่ที่เกลือพื้นบ้านสามารถอยู่ร่วมกับชุมชนได้ แต่เกลือแบบอุตสาหกรรมบ้านดุง และเหมืองแร่โพแทชของกลุ่มทุนข้ามชาติ กลายเป็นเรื่องของหายนะที่จะเกิดกับสิ่งแวดล้อม ดังเช่นที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ผลิตเกลือหลายแห่งในภาคอีสาน โดยเฉพาะที่บ้านดุง ซึ่งเกิดหลุมยุบหรือโพรงใต้ดิน จากการสูบน้ำเกลือขึ้นมาต้มและตาก เป็นบริเวณกว้าง รวมถึงการเข้ามาของเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ของบริษัทข้ามชาติจากแคนาดา ในการทำเหมืองอุโมงค์ใต้ดินในพื้นที่จังหวัดอุดรธานี ถึงแม้ว่าโครงการนี้จะไม่เกิดขึ้น แต่ความรู้เกี่ยวกับเกลือและโพแทช ที่อธิบายเกี่ยวกับความหายนะและการเปรียบเทียบกับหายนะที่เกิดจากอุตสาหกรรมเกลือในอีสาน ได้กลายมาเป็นความรู้และความจริงของคนในพื้นที่

สิ่งที่น่าสนใจก็คือ การเคลื่อนที่ของความหมาย ของวาทกรรมว่าด้วยเรื่องเกลือและโพแทช ในสามพื้นที่ มันกลายเป็นเรื่องของ “เกลือของคนไทย” กับ “เกลือของบริษัทข้ามชาติ” ซึ่งหายนะที่เคยเกิดจากอุตสาหกรรมเกลือแบบบ้านดุง ถูกแทนที่ด้วยอุตสาหกรรมของชุมชนท้องถิ่น ในการปะทะหรือต่อสู้กับอุตสาหกรรมเหมืองแร่โพแทช ของนายทุนข้ามชาติ เมื่อนัยของเกลือพื้นบ้านในแง่ของภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้ถูกนักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนนำมาใช้ในรูปแบบที่ไม่แตกต่างจากอุตสาหกรรมเกลือของชุมชน ดังที่ปรากฏในเอกสารประกอบมหกรรมสืบสานภูมิปัญญาเกลือพื้นบ้าน เมื่อวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2550 ที่มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี ซึ่งเป็นการร่วมจัดโดยมหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม กลุ่มนิเวศวัฒนธรรมอีสาน เครือข่ายนักวิชาการนิเวศวัฒนธรรมอีสาน และนิตยสารสารคดี ว่า

ข้อเสนอทางนโยบายในการอนุรักษ์และฟื้นฟูเกลือพื้นบ้าน คือ การพัฒนาและเพิ่มมูลค่าของผลิตภัณฑ์ ความสะอาด และบรรจุภัณฑ์ การพัฒนาผลิตภัณฑ์จากเกลือกับการถนอมอาหาร หรือการผลิตอาหาร เช่น หมักปลาร้า ปลาร้าเกลือไอโอดีน เกลือเพื่อสุขภาพ เป็นต้น²⁶

²⁶ โครงการการพัฒนา นโยบายสาธารณะเพื่อการจัดการเกลืออีสาน มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ “มหกรรมสืบสานภูมิปัญญาเกลือพื้นบ้าน” (เอกสารประกอบงาน) ณ ห้องประชุมคณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี วันพุธที่ 24 มกราคม 2550

วาทกรรมชุดดังกล่าวเข้าไปสัมพันธ์กับวาทกรรมของรัฐ ในเรื่องของเกลือบริโภค ที่จะต้องมีการบรรจุผลิตภัณฑ์เพื่อการจำหน่าย และมีการผสมสารไอโอดีนเพื่อสุขภาพ เพื่อสร้างความเป็นไปได้ให้กับชาวบ้านหรือกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม นักวิชาการท้องถิ่น และนักพัฒนาเอกชน ใช้ในการต่อสู้เรื่องโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ที่สามารถจะให้ความหมายต่อเรื่องเกลือและโพแทชหรือพูดถึงวาทกรรมชุดนี้ในพื้นที่ตรงนี้ เนื่องจากการจัดงานครั้งนี้ ได้รับทุนสนับสนุนจากโครงการพัฒนานโยบายสาธารณะเพื่อการจัดการเกลืออีสาน มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ ซึ่งสอดคล้องกับข้อสรุปการวิจัยของเลิศศักดิ์ คำคงศักดิ์ และเบญจรัตน์ เมืองไทย ในการวิเคราะห์นโยบายสาธารณะกรณีศึกษาการจัดการเกลืออีสาน ว่า

การจัดการกับการผลิตเกลือสินเธาว์ของผู้ประกอบการรายย่อย โดยวิธีการต้มและตาก โดยคำนึงถึงผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม เพื่อให้การผลิตเกลือประเภทนี้เป็นมิตรต่อชุมชนท้องถิ่น ส่งเสริมให้มีการผลิตเกลือขนาดเล็กระดับหมู่บ้าน เพื่อความมั่นคงทางอาหาร และปรับเปลี่ยนทัศนคติการกินเกลือขาวหรือเกลือผสมไอโอดีนเพื่อสุขภาพของประชาชน และปรับความสมดุลของนโยบายสาธารณะของการจัดการเกลือให้สมดุล โดยไม่ละเลยการทำเกลือของชุมชนและเกลือแบบต้มแบบตาก เพื่อโอบอุ้มอุตสาหกรรมเกลือแบบเหมืองละลายและเหมืองอุโมงค์ใต้ดินในปัจจุบัน²⁷

ดังนั้นวาทกรรมเรื่องเกลือและโพแทช มันมีการปะทะกันตลอดเวลาเพื่อแย่งชิงพื้นที่ของการสร้างความหมายและความรู้ อำนาจในการจัดการทรัพยากร ที่แสดงให้เห็นการปะทะกันหรือการโต้แย้งกันระหว่างวาทกรรมเรื่องเกลือในช่วงแรก ที่เกลือแบบพื้นบ้าน เป็นสิ่งที่เปี่ยมภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถอยู่ร่วมกับชุมชนได้ แต่เกลือแบบอุตสาหกรรมรายย่อย เป็นสิ่งที่ทำลายสภาวะแวดล้อม จนเมื่อสถานการณ์กรณีเหมืองแร่โพแทชอุดรธานีเกิดขึ้น การผลิตเกลือทั้งสองแบบสวนกันภายใต้เรื่องของนโยบายสาธารณะของการจัดการเกลือ ที่ถูกเสนอโดยนักวิชาการ และนักพัฒนาเอกชน มีการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกันของชาวบ้านพื้นที่เหมืองแร่โพแทช กับกลุ่มผู้ประกอบการเกลือบ้านดุง เมื่อปี พ.ศ.2548 เป็นต้นมา เกี่ยวกับการเข้ามาของกลุ่มทุนข้ามชาติที่จะเข้ามาขุดเหมืองแร่โพแทชและเกลือในพื้นที่ ซึ่งจะทำให้มีปริมาณเกลือออกมาล้นตลาด และส่งผลต่อผลประโยชน์ต่อกลุ่มธุรกิจเกลือรายย่อย เพื่อสร้างพันธมิตรในการต่อสู้เคลื่อนไหวกับโครงการ

²⁷ เลิศศักดิ์ คำคงศักดิ์ และเบญจรัตน์ เมืองไทย,เกลืออีสานจากวิถีชีวิตชุมชนสู่อุตสาหกรรม(กรุงเทพฯ: สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ,2549), น.121-122.

เหมืองแร่โพแทช จากประเทศแคนาดา ดังนั้นการผลิตเกลือทั้งสองแบบที่เคยอยู่ด้านตรงกันข้ามกัน ก็กลายมาเป็นพันธมิตรกัน ภายใต้สถานการณ์ปัญหากรณีเหมืองแร่โพแทช ได้ทำให้ความหมายของเกลือคือเรื่องของพื้นที่บ้านภูมิปัญญาท้องถิ่น และอุตสาหกรรมของชุมชน สามารถสานกันกับวาทกรรมชุดอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นวาทกรรมเรื่องสุขภาพ การบริโภคเกลือไอโอดีน หรือวาทกรรมเรื่องอุตสาหกรรมชุมชน ที่เกี่ยวกับการสร้างมูลค่าให้กับเกลือ ผ่านการบรรจุผลิตภัณฑ์และการจำหน่าย เพื่อให้สามารถปะทะกับวาทกรรมอุตสาหกรรมเหมืองแร่ขนาดใหญ่ของภาครัฐและบริษัทได้อย่างเท่าเทียม ภายใต้ข้อเสนอทางนโยบายสาธารณะเกี่ยวกับการจัดการเกลือของภาคอีสาน ซึ่งเป็นเสมือนกฎเกณฑ์ที่ทำให้กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี ที่เคลื่อนไหวคัดค้านโครงการในพื้นที่ และองค์กรพัฒนาเอกชน สามารถกล่าวถึงหรือสร้างเทคโนโลยีหรือปฏิบัติการทางความรู้เรื่องเกลือ ที่ได้รับการรับรองจากสถาบันทางสังคมเช่น มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข หรือสถาบันอุดมศึกษาต่างๆ เพื่อสร้างอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติชนิดนี้

4.การปะทะกันของวาทกรรมว่าด้วยธรรมชาติและทรัพยากรในพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทช

วาทกรรมที่ว่าด้วยธรรมชาติของชาวบ้านที่สัมพันธ์กับความรู้ในเรื่องของสิ่งที่เหนือธรรมชาติ จักรวาลวิทยาแบบชาวบ้าน ซึ่งสะท้อนผ่านเรื่องพื้นที่และแหล่งทรัพยากรสาธารณะที่ไม่มีใครควบคุมหรือเป็นเจ้าของ ดังเช่นเกลือที่เป็นของแม่นางเพี้ยแก้วหรือผีเกลือ ดินที่เป็นของพระแม่ธรณี ข้าวของพระแม่โพสพ เป็นต้น กับวาทกรรมของรัฐและบริษัทข้ามชาติ ในเรื่องของการทรัพยากรการสร้างความเป็นเจ้าของทรัพยากร เพื่อการจัดการและการวางนโยบาย การนำมาใช้ประโยชน์ ที่ประกอบด้วยชุดความรู้ทางด้านธรณีวิทยา วิทยาศาสตร์ นิเวศวิทยา เป็นต้น ซึ่งวาทกรรมทั้งสองมาปะทะกันภายใต้เรื่องของการพัฒนา ที่เข้ามาสัมพันธ์กับพื้นที่และตัวชาวบ้านในพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี

วาทกรรมที่ว่าด้วยธรรมชาติของชาวบ้าน มีความสัมพันธ์กับความเชื่อท้องถิ่น และสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ในฐานะที่เป็นเจ้าของวัตถุธรรมชาติที่ชาวบ้านนำมาใช้ประโยชน์ เช่น เกลือบริเวณบ่อเกลือจะมีเจ้าแม่นางเพี้ยเป็นผู้ดูแล ซึ่งคล้ายกับความเชื่อเรื่องพระแม่ธรณีซึ่งเป็นตัวแทนของแผ่นดินและความอุดมสมบูรณ์ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าว จึงต้องมีการขออนุญาตผ่านการสักการบูชา และการพิธีกรรมที่จะต้องตอบแทนกลับคืนสู่ธรรมชาติ คือ การปลูก

เกลือและหวานเกลือ เมื่อทำการต้มเกลือเสร็จสิ้น เกลือดังกล่าวจึงมีความสัมพันธ์กับพื้นที่ในแง่ของความเป็นสิ่งของสาธารณะ ที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของ ดังที่ แม่กองมา ชาวบ้านชาวกัว เล่าว่า

ก่อนต้มเกลือ ต้องเลี้ยงแม่นางเพี้ย แม่ตู๋นางเพี้ย เป็นเจ้าของบ่อ เป็นเจ้าอยู่ตรงนั้น ตรงศาลแม่นางเพี้ยแก้ว ถ้าต้มเสร็จแล้วจะเอาเกลือให้ ต้องเอาบักแบ้นให้ (ปลัดซึก ไม่จำลองอรัยวะเพศชาย) คั่นก่อนสืงกะเหลาไม่ให้เกลียวกลมเอาบักแบ้นถวายเป็นัน คั่นลงต้มเสร็จแล้วจะปลดอภัยไม่มีอะไร ได้เกลือเยอะ ก็เอาเกลือใส่เกวียนหนึ่ง เอ็ดโบกไม้ไผ่เอาไปถวายเป็นัน ผู้บางคนก็เอากองไว้ บางคนก็หว่าน เขาเรียกการปลุกเกลือ...²⁸

ในอีกด้านหนึ่ง การผลิตเกลืออุตสาหกรรมแบบบ้านดุง นายของเกลือเพื่อนำไปสู่เรื่องของทรัพยากรเพื่อการพาณิชย์ และพื้นที่ของการผลิตเกลือก็ไม่ใช่พื้นที่สาธารณะดังเช่นเกลือแบบพื้นบ้าน แต่เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านขายกรรมสิทธิ์ให้กับนายทุนตามกฎหมาย เพื่อเป็นพื้นที่ทำการตากเกลือ และดูน้ำเกลือได้ดินเพื่อทำการต้มและตาก เกลือจึงกลายเป็นทรัพยากรที่สร้างรายได้ให้กับนายทุนนอกท้องถิ่น ในขณะที่ชาวบ้านในพื้นที่ได้รับประโยชน์จากการเป็นคนงานและการขักรถขนส่งเกลือ ดังที่แม่บุญซอน ศรีจันทร์ ชาวบ้านดุงได้บอกว่า

เกลือที่บ้านดุง เป็นของ เจ็ดผู้ เสียแต่มี เกลือพรของแม่ มีสตักเกอร์ติดหน้ารถขนส่งเกลือลงกรุงเทพฯ รถจะอยู่ตรงนี้ของคนในชุมชน ใส่ชื่ออรรค์ (นายทุนรับซื้อเกลือจากสมุทรปราการ) คนในหมู่บ้านวิ่งรถไปกับเขา เกลือกก็เกลือ ของเขา แต่เราเอารถไปวิ่งรับจ้าง ภาษาเราเรียกว่า เล่นร่วม²⁹

ซึ่งความหมายของเกลือในแง่ทรัพยากรของกลุ่มทุนข้ามชาติ ไม่แตกต่างจากเกลือแบบอุตสาหกรรมท้องถิ่นของบ้านดุง แต่ความน่าสนใจอยู่ที่การเข้ามาของบริษัทข้ามชาติจากแคนาดา ภายใต้โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ที่ได้แก้ไขกฎหมายแร่ในเรื่องของ “แดนกรรมสิทธิ์” ที่ทำให้สามารถขุดเจาะเหมืองแร่ใต้พื้นดิน ผ่านบ้านเรือน ไร่ นา และชุมชนบนพื้นดิน ได้กว้างขวางมากขึ้น โดยไม่ต้องขออนุญาตเจ้าของที่ดินบนผิวดิน ที่ขุดเจาะอุโมงค์ใต้ดินผ่าน เพราะเรื่องของพื้นที่

²⁸ สัมภาษณ์นางกองมา ชูบุญมี วันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ. 2548

²⁹ สัมภาษณ์นางบุญซอน วันที่ 30 มิถุนายน 2549

และแร่โพแทช กลายเป็นเรื่องของทรัพยากรเพื่อการจัดการ ผ่านการให้สิทธิและกรรมสิทธิ์ของรัฐ กับกลุ่มทุนข้ามชาติในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติใต้ดิน ดังคำประกาศของบริษัทเอพี ฟิชี เกี่ยวกับโครงการเหมืองแร่โพแทชว่า

แหล่งสมบรูณ์ (ชื่อแหล่งแร่ที่จะทำการก่อสร้างที่บ้านหนองตะไกร้) ชื่อแหล่งแร่โพแทชที่มีความสำคัญเป็นอันดับหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และโพแทชเป็นแร่ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ประกอบด้วยธาตุโพแทสเซียมและโซเดียมคุณภาพสูง แร่โพแทชเป็นสารอาหารที่จำเป็นของพืชและสิ่งที่มีความสำคัญในการพัฒนาทางการเกษตร³⁰

สิ่งที่น่าสนใจเมื่อมองลงไปถึงความเชื่อท้องถิ่น ก็คือ การอธิบายที่ว่าด้วยจักรวาลวิทยาแบบชาวบ้าน ที่เกี่ยวข้องกับสวรรค์หรือบนฟ้ามีแกน บนดินมีพระแม่ธรณีที่ให้คนตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ และได้บาดาลมีพญานาค ซึ่งสะท้อนนัยของความเป็นเจ้าของที่ไม่ใช่ตัวมนุษย์ แต่เป็นสิ่งที่เหนือธรรมชาติที่ปกป้องรักษา และให้ความอุดมสมบูรณ์ คือ ดิน น้ำ แกลื้อ ข้าว ผ่านพิธีกรรมท้องถิ่นที่ได้กล่าวมาข้างต้น ไม่ว่าจะเป็นบุญบังไฟ บุญผะเหวด บุญข้าวสาก และบุญข้าวประดับดิน ซึ่งสะท้อนความสำคัญของดิน และน้ำ ในการให้ผลผลิตที่หล่อเลี้ยงวิถีชีวิตของคนในชุมชน และเป็นเสมือนกฎเกณฑ์หรือระบบคุณค่า ที่ทำให้ประเพณีวัฒนธรรมเหล่านั้นดำรงอยู่ และเป็นสิ่งที่ชาวบ้านอธิบายบอกเล่าสืบต่อกันมาซึ่งเป็นเสมือนอำนาจของวาทกรรม ว่าด้วยประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่กำหนดคุณค่าต่อสิ่งที่ชาวบ้านควรทำ ไม่ควรทำ ปฏิบัติหรือเลิกปฏิบัติ ซึ่งมีความแตกต่างไปตามวัฒนธรรมและสถานการณ์ต่างๆ ดังนั้นการมองลงไปที่ตัวการกระทำ ก็จะทำให้เรามองเห็นการสื่อความ และเมื่อเราวิเคราะห์ความหมาย หรือค้นลงไปที่ตัวความหมาย เราก็จะเข้าใจสิ่งที่มันสื่อความต่อกันได้ หรืออาจกล่าวได้ว่าความรู้ท้องถิ่นเหล่านี้ได้ให้มุมมองเกี่ยวกับความจริง จริยธรรม และระบบจารีตของคนท้องถิ่นที่สามารถตัดสินความจริงของตัวเอง

ในทางตรงกันข้ามโลกทัศน์ในเรื่องภูมิศาสตร์แบบของกลุ่มทุนทางธุรกิจและบริษัทข้ามชาติหรือนักธรณีวิทยา ไม่ได้มองลงไปในแง่ของจิตวิญญาณหรือความเชื่อในสิ่งที่เหนือธรรมชาติ เพราะความเชื่อดังกล่าวถูกแทนที่ด้วยเรื่องของกรรมสิทธิ์ที่รับรองโดยกฎหมาย ไม่ใช่สิ่งที่ควรทำหรือไม่ควรทำ แต่เป็นเรื่องของสิ่งที่สามารถทำได้หรือจำเป็นต้องทำ ตามกฎหมายแร่ที่กำหนดและให้สิทธิในการดำเนินกิจการดังกล่าว พื้นที่กรรมสิทธิ์จึงไม่ใช่การครอบครองแค่พื้นที่บนดินเท่านั้น แต่กินลงไปถึงใต้ดิน ภายใต้ नियามของเรื่องแดนกรรมสิทธิ์ และอุโมงค์ใต้ดิน ซึ่งได้ให้อำนาจกับรัฐ

³⁰ คำแถลงของ Donald Hauge วิศวกรเอพีฟิชี: ปี พ.ศ.2544

ไทยในการอนุญาตให้ประชาชนเป็นเจ้าของพื้นที่ได้ดินลงไป 100 เมตร เกินกว่า 100 เมตร ก็เป็นทรัพย์สินของรัฐบาลในการให้สัมปทานแก่บริษัทเอกชนในการลงทุนกิจการทำเหมืองแร่ พื้นดินจึงไม่ใช่เรื่องของแม่ธรณี ได้ดินไม่ใช่เรื่องของพยานาค แต่เป็นเรื่องของเครื่องจักรขนาดมหึมาที่ทำงานอยู่ใต้พื้นดิน ดังนั้นประติมากรรมของการสร้างวาทกรรมหรือความรู้ของรัฐสมัยใหม่ก็คือ สิ่งที่ว่าด้วยเทคโนโลยีที่ทันสมัย หรือการทำให้เป็นเหมืองแร่ระดับ "world Class" ที่เป็นเสมือนพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านประเทศ ให้ไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมหรือเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว ภายใต้การลงทุนของประเทศอุตสาหกรรมเหมืองแร่ขนาดใหญ่กว่า 720 เหมือง³¹ และปิดเหมืองลงไปเป็นจำนวนมากเนื่องจากปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรเริ่มหมดลงไป แล้วขยายฐานการผลิต และโรงงานมาสู่ประเทศกำลังพัฒนาหรือประเทศในโลกที่สาม

ดังนั้น การอธิบายเรื่องพื้นที่ของบริษัท จึงกลายเป็นเรื่องของโครงการ (Project) แหล่งแร่ (Site) อันนำไปสู่การพัฒนาเป็นเขตนิคมอุตสาหกรรม เขตโรงงาน และอุตสาหกรรมเกษตร เพื่อการพัฒนาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ โดยทำให้พื้นที่หรือแผนที่ทางภูมิศาสตร์และเขตการปกครอง ถูกกลืนอยู่ภายใต้ การสร้างให้เกิดพื้นที่ในทางเศรษฐกิจที่ไม่มีพรมแดนหรือมีขอบเขตที่กว้างขวาง เนื่องจากการเข้ามาของบริษัทข้ามชาติในการขุดเจาะเหมืองแร่โพแทชใต้พื้นดินหลายร้อยเมตร ในพื้นที่สัมปทานแร่ รวมทั้งการดึงดูดเอาวิถีชีวิตของคนที่อยู่บนพื้นดิน หรือพื้นที่โครงการเข้ามาเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ภายใต้โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานีซึ่งสะท้อนให้เห็นอำนาจของวาทกรรมในการสร้างความหมายให้เกิดขึ้นกับพื้นที่ในปัจจุบัน ดังที่บริษัทกล่าวว่าโครงการเหมืองแร่โพแทชไม่ใช่ของคนใดคนหนึ่งแต่เป็นของชาติ ที่กดทับและปิดบังวิถีชีวิตของคนเล็กคนน้อยในพื้นที่ว่า

เหมืองแร่โพแทช จึงไม่ใช่โครงการของใครคนใดคนหนึ่ง แต่เป็นโครงการที่คนในชาติจะได้รับประโยชน์ร่วมกัน ไม่ว่าจะอยู่ที่อุดรธานี กรุงเทพฯ จังหวัดอื่นๆ หรือภูมิภาคท้องถิ่นที่ห่างไกล³²

และสิ่งที่จะทำให้การดำเนินการของเหมืองแร่ในพื้นที่ราบรื่นเป็นไปได้ จึงไม่ใช่เรื่องสิ่งที่เป็นธรรมชาติ แต่เป็นเรื่องของเทคโนโลยี และความรู้ทางวิศวกรรมที่มีมาตรฐานเชื่อถือได้ในการ

³¹ บริษัทเอเชียแปซิฟิกโปแตช คอร์ปอเรชั่น จำกัด, ผลประโยชน์โครงการเหมืองแร่โพแทช อุดรธานี, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพฯ:มปป, 2546), น. 6.

³² บริษัทเอเชีย แปซิฟิก โปแตช แคชอร์เปอร์เรชั่น จำกัด "เหมืองโพแทช ความจำเป็นของประเทศไทย," กุ่มวาโพสต์ (ตุลาคม 2545), น. 12.

ควบคุมธรรมชาติ และรับประกันถึงผลกระทบทางด้านต่างๆที่จะเกิดขึ้นภายหลังจากการดำเนินโครงการพัฒนา ดังเช่นกลุ่มสนับสนุนโครงการกล่าวว่า

เราเชื่อมั่นต่อรัฐบาลโดยเฉพาะนายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร ว่าจะสามารถควบคุมบริษัทที่ให้สัมปทานให้แก่ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ เราเชื่อมั่นว่าเทคโนโลยีสมัยใหม่ของการทำเหมืองแร่ก้าวหน้าถึงระดับสุดยอดแล้ว...³³

ซึ่งแตกต่างจากชาวบ้านในพื้นที่ ที่คัดค้านโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ที่เชื่อมั่นในตำนานพื้นบ้านที่เล่าถึงความหายนะของชุมชน มากกว่าเหตุผลทางวิศวกรรมเหมืองแร่ และเทคโนโลยีการทำเหมืองแบบที่รัฐ บริษัทข้ามชาติและกลุ่มที่สนับสนุนเชื่อมั่น เพราะสิ่งที่ควบคุมธรรมชาติ หรือพื้นที่ ไม่ใช่วิทยาศาสตร์สมัยใหม่ แต่เป็นสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ที่ดูแล ควบคุมพื้นที่ดังเช่นที่พ่อประจวบ แสนพงษ์ ชาวบ้านโนนสมบูรณ์ บอกว่า

เราเคยได้ยินแต่ตำนานหนองหานล่มเมื่อสมัยโบราณ ซึ่งเป็นตำนานที่เล่ากันมาช้านาน ที่มีพญานาคมุดดินเพื่อตามไล่ล่าผาแดง นางไฉ่ จนทำให้แผ่นดินที่พญานาคมุดดินลงไป ล่มสลายกลายเป็นบึงหนองหานที่คงให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน ก็แค่พญานาคตัวไม่ใหญ่ ตัวเดียวยังสามารถทำให้แผ่นดินถล่มบ้านเมืองจมใต้ดินได้ จนกลายเป็นบึงหนองหานที่กว้างใหญ่ไพศาล และตอนนี้จะขุดอุโมงค์ลึกลงไปใต้ดินไม่รู้กี่เมตร ไม่รู้กว้างแคไหน แล้วทำไมดินจะไม่ยุบ กลัวเหลือเกินว่าขุดดินทำเหมืองแร่ครั้งนี้ จะกลายเป็นหนองหานล่มครั้งที่สองแล้วชาวบ้านจะอยู่อย่างไร³⁴

ดังนั้น เครื่องมือในการจัดการควบคุมของคนในท้องถิ่นจึงอยู่ในรูปของจารีตประเพณี ความเชื่อท้องถิ่น ซึ่งแตกต่างจากบริษัทข้ามชาติและรัฐบาล ที่ใช้เทคนิคเครื่องมือในกฎหมาย หรือวาทกรรมการพัฒนาต่างๆเข้ามาจัดการพื้นที่ เช่นการจัดการหนองหาน ผ่านโครงการโขงชีมูล การประกาศพื้นที่ทำเลสาธารณะประโยชน์ เพื่ออ้างความเป็นเจ้าของในการจัดการควบคุมหนองหาน อันนำมาซึ่งความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้าน บริเวณขอบหนองหาน ที่รัฐบาลไม่ได้มีการออกโฉนดให้ชาวบ้านบริเวณนั้น และยึดเอาพื้นที่บางส่วนของชาวบ้านภายใต้โครงการ

³³ สัมภาษณ์ จสอ.ฉลอง วันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2545

³⁴ สัมภาษณ์นายประจวบ แสนพงษ์ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลห้วยสามพาด วันที่ 17 มกราคม

พัฒนาแหล่งน้ำ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าความจริงทางสังคมไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่แล้ว หรือเป็นความจริงในตัวมันเอง เพราะมันเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น และถูกกำหนดภายใต้เงื่อนไขกฎเกณฑ์ที่เฉพาะ ภายใต้การควบคุมจำกัดภายใต้อำนาจของวาทกรรม ที่ชี้ว่าสิ่งใดเป็นจริงแท้ ถูกต้องไม่ถูกต้อง ซึ่งสัมพันธ์กับความรู้ เช่นเดียวกับชาวบ้านที่เคยใช้ประโยชน์จากหนองหานในอดีต เมื่อปัจจุบันมีการสร้างความรู้ว่าด้วยเรื่องของกรรมสิทธิ์ที่ดิน การรับรองโดยโฉนด พื้นที่เหล่านี้ก็ถูกจัดการควบคุมโดยรัฐ ชาวบ้านไม่สามารถทำประโยชน์ได้ดังเช่นอดีต สิ่งเหล่านี้จึงเป็นเครื่องมือสำหรับการผลิตความจริงและการตัดสินใจความจริงในชุมชนที่ชาวบ้านไม่อาจปฏิเสธได้

จนเมื่อมีโครงการเหมืองแร่โพแทชเข้ามาในพื้นที่ ความรู้ชุดดังกล่าวของรัฐและกลุ่มทุนข้ามชาติได้ถูกต่อต้านจากชาวบ้าน ในเรื่องของการละเมิดสิทธิชุมชน ซึ่งไม่ใช่เรื่องของโฉนดที่ดินที่รับรองความเป็นเจ้าของพื้นที่ แต่เป็นเรื่องของจิตสำนึกความเป็นเจ้าของพื้นที่ สิทธิที่จะดำรงชีวิตอยู่ในพื้นที่ ที่ถูกรับรองผ่านสถาบันทางวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชน หรือแม้กระทั่งในกฎหมายรัฐธรรมนูญปีพ.ศ. 2540 ดังตัวอย่างของการเคลื่อนไหวของชาวบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่ต่อเรื่องดังกล่าว ในตอนท้ายจดหมายฉบับแรกที่เขียนด้วยลายมือที่ยื่นต่อประธานคณะกรรมการการร่วม คือ พันเอก สมคิด ศรีสังคม ลงวันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ.2544 ใจความว่า

ชาวบ้านบริเวณรอบๆโครงการ เห็นตรงกันว่า ควรมีการแก้ไขบทวนและคัดค้านพระราชบัญญัติฉบับนี้ เพราะเป็นการละเมิดสิทธิชุมชน และละเมิดสิทธิชุมชน โดยไม่คำนึงถึงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน เป็นการเอื้ออำนวยผลประโยชน์ให้คนต่างชาติ ซึ่งเป็นการขัดต่อรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน ที่ได้กำหนดสิทธิของชุมชน ในการจัดการดูแลและรักษาทรัพยากรท้องถิ่นของชุมชน³⁵

ขณะที่แถลงการณ์เมื่อปีพ.ศ.2545 ขององค์กรพัฒนาเอกชนและภาคประชาชนในนามของประชาสังคม 19 จังหวัดภาคอีสาน เกี่ยวกับประเด็นเรื่องสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ว่า

ในนามของกลุ่มประชาคมอีสาน 19 จังหวัด และเครือข่ายสิ่งแวดล้อม คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.อีสาน) อีสาน จึงขอคัดค้านพรบ.แร่(ฉบับที่...)พ.ศ....และขอให้ยกเลิกกฎหมายฉบับนี้ เนื่องจาก

³⁵ อ้างจากต้นฉบับหนังสือของกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่ยื่นต่อคณะกรรมการการร่วม เรื่อง การคัดค้านพระราชบัญญัติแร่ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม ปีพ.ศ.2510 วันที่ 19 พฤศจิกายน 2544 โดยตัวแทนชาวบ้านในพื้นที่รอบโครงการเหมืองแร่โพแทชจังหวัดอุดรธานี

กฎหมายฉบับนี้ขัดต่อสิทธิส่วนบุคคล สิทธิชุมชนและการกระจายอำนาจตามรัฐธรรมนูญและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลยั่งยืน ตามหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน ตามรัฐธรรมนูญมาตรา 46 56 59 60...

เรื่องของสิทธิชุมชน จึงเป็นวาทกรรมที่ถูกนำมาใช้เคลื่อนไหวในเรื่องของพื้นที่ ที่ชาวบ้านปฏิบัติการในการเคลื่อนไหวคัดค้านต่อประเด็นเรื่องเหมืองแร่โพแทช โดยเฉพาะเรื่องของแผนกรรมสิทธิในกฎหมายแร่ฉบับใหม่ ที่จำกัดสิทธิและความเป็นเจ้าของทรัพยากรที่อยู่ใต้พื้นดินของชุมชน ดังที่ชาวบ้านสะท้อนผ่านการยื่นข้อคัดค้านโดยการยื่นข้อในหมู่บ้านว่า "พรบ.แร่ละเมิดสิทธิชุมชน" "คัดค้านพรบ.แร่ปล้นชาติขายแผ่นดิน" "โครงการเหมืองแร่โพแทช โครงการขายชาติให้แคนาดา" "ร่วมปกป้องภูมิปัญญาอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่น" และเคลื่อนไหวเพื่อให้ยกเลิกกฎหมายดังกล่าว ทั้งจากคณะทำงานติดตามผลกระทบทรัพยากรแร่ กับสหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย ที่ได้ยื่นหนังสือต่อสถานทูตแคนาดา ประจำประเทศไทย ให้ตรวจสอบการดำเนินการที่ไม่ชอบธรรมของบริษัทเอฟพีซี เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2545 โดยเขียนแผ่นป้ายประท้วงว่า "เหมืองโพแทชอัปยศแปลงสิทธิชุมชนให้เป็นของนายทุน" "Stop Business abusing our land" เป็นต้น รวมถึงการขอช่วยเหลือจากคณะกรรมการสิทธิมนุษยชน ซึ่งเป็นองค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญปีพ.ศ.2540 ในการส่งประเด็นเรื่องการละเมิดสิทธิชุมชนโดยกฎหมายแร่ไปให้ศาลรัฐธรรมนูญวินิจฉัยตีความว่ากฎหมายแร่ฉบับดังกล่าวขัดแย้งกับรัฐธรรมนูญปีพ.ศ.2540 หรือไม่

ความคิดเกี่ยวกับพื้นที่และสิทธิของชุมชน ที่มีต่อพื้นที่ของชาวบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชน ย่อมแตกต่างจากการอ้างสิทธิของบริษัทในประเด็นเรื่องของสิทธิภายใต้ नियามของแผนกรรมสิทธิ ที่จำกัดสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชน ดังเช่นการอ้างถึงสิทธิตามกฎหมายที่ได้รับการรับรองจากรัฐบาลไทยของกลุ่มทุนข้ามชาติว่า

ตามมาตรา 88/3 การทำเหมืองใต้ดินผ่านใต้ดินของที่ดินที่มีไซท์ว่าง หากอยู่ในระดับความลึกจากผิวดินไม่เกิน 100 เมตร ผู้ยื่นคำขอประทานบัตรต้องแสดงหลักฐานเจ้าหน้าที่ว่าผู้มีสิทธิจะทำเหมืองในเขตที่ดินได้

ดังนั้น หากบริษัททำเหมืองแร่ในระดับความลึกมากกว่า 100 เมตร ก็ไม่ต้องแจ้งต่อเจ้าหน้าที่ หรือหากไม่ถึง 100 เมตรก็ต้องแจ้งกับเจ้าหน้าที่ โดยไม่ต้องบอกกล่าวกับชาวบ้านหรือชุมชนที่ขุดเจาะผ่าน ซึ่งสะท้อนให้เห็นการกีดกันชาวบ้านออกจากกระบวนการพัฒนาและจัดการทรัพยากรธรรมชาติใต้พื้นดิน ชาวบ้านไม่มีสิทธิที่จะรู้ว่าเหมืองแร่จะขุดผ่านบริเวณใด และลึกเท่าใด เพราะเป็นกระบวนการที่ทำอยู่ใต้พื้นดิน ซึ่งไม่มีใครรู้ นอกจากบริษัทและคนงานในเหมือง

แะ สิ่งต่างๆเหล่านี้ เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นการจัดการความรู้เรื่องเหมืองที่สัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์จากเกลือและโพแทชใต้พื้นดิน ที่สร้างการเปลี่ยนแปลงทางความหมายของเกลือ จากสิ่งที่มีอยู่ธรรมชาติใต้ดินที่ชาวบ้านไม่สามารถใช้ประโยชน์ทั้งหมด โดยใช้ได้เพียงบางฤดูกาลที่มีคราบเกลือหรือสำเกลือโผล่ขึ้นมาบนผิวดิน ในขณะที่ปัจจุบันความหมายของเกลือได้ก้าวเข้ามาสู่การเป็นทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อการพัฒนาประเทศ ผ่านเรื่องของเทคโนโลยี ที่ทำให้สามารถนำแร่ธาตุใต้พื้นดินมาใช้อย่างมหาศาล ควบคู่กับการรับรองผ่านสถาบันทางกฎหมาย ที่ให้สิทธิกับกลุ่มทุนในประเทศและกลุ่มทุนข้ามชาติ ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติใต้พื้นดินของประเทศ และประกอบกิจการทำเหมืองแร่ได้ หรือการประกอบกิจการผลิตเกลืออย่างกว้างขวางในพื้นที่ภาคอีสาน ซึ่งสะท้อนให้เห็นอำนาจต่อเรื่องพื้นที่ เมื่อพื้นที่ไม่ใช่ของคนในพื้นที่ หรือคนไทย แต่กลายเป็นของกลุ่มทุนข้างนอกหรือกลุ่มทุนข้ามชาติจากแคนาดา

สรุปภาษา ความรู้และอำนาจ ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติใต้พื้นดินอีสาน

การต่อสู้กันระหว่างชาวบ้านและกลุ่มทุนข้ามชาติ ผ่านการปะทะ ประสาน ในเรื่องของการพัฒนา การพัฒนายั่งยืน วัฒนธรรมชุมชน เกลือพื้นบ้าน อุตสาหกรรมชุมชน หรือเรื่องธรรมชาติ กับทรัพยากร ในประเด็นเรื่องเหมืองแร่โพแทชที่ถูกกล่าวถึง จึงไม่ใช่เรื่องของวัตถุนั้นอย่างแท้จริง เพราะยังไม่มีเหมืองแร่โพแทชเกิดขึ้นในพื้นที่ แต่มันเป็นเรื่องของการช่วงชิงความหมายและการสร้างความรู้เกี่ยวกับเรื่องเกลือและโพแทช ที่ทำให้สิ่งเหล่านั้นมีตัวตนขึ้นมา โดยใช้วาทกรรมชุดต่างๆเข้ามาเกาะเกี่ยวหรือยึดจับ ทั้งในแง่ของหายนะและผลประโยชน์ เพื่อสร้างอำนาจในการจัดการทรัพยากรใต้พื้นดินอีสาน สิ่งที่น่าสนใจก็คือวาทกรรมชุดต่างๆนั้น ไม่มีใครผูกขาดหรืออ้างความเป็นเจ้าของได้ เพราะบริษัท นักพัฒนาเอกชน รัฐบาล นักวิชาการ และชาวบ้าน ต่างก็ใช้วาทกรรมชุดเดียวกันหรือวาทกรรมที่แตกต่างในการอ้างถึงความชอบธรรมของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นที่แห่งนี้

ดังสิ่งที่เห็นได้จาก วิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ตั้งแต่บทที่2 ก็คือ ความหมายของเกลือและโพแทชที่มีต่อพื้นที่และคนในพื้นที่ ผ่านร่องรอยของเกลือที่ถูกกล่าวถึงในงานวรรณกรรมเรื่องลูกอีสาน ที่สะท้อนให้เห็นความหมายของเกลือในเชิงคุณค่าและมูลค่า เช่นเดียวกับการศึกษาของนักวิชาการเกี่ยวกับเกลือในภาคอีสาน ที่ยืนยันถึงการใช้ประโยชน์จากเกลือของคนอีสานตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการผลิตที่เข้ามาสู่ระบบเศรษฐกิจ ซึ่งนำไปสู่การชี้ให้เห็นการเข้ามาจัดการต่อพื้นที่ ของภาครัฐ ผ่านโครงการพัฒนาแหล่งน้ำโขง ซี มูล จนมาถึงการเข้ามาสำรวจของกรมทรัพยากรธรณีและบริษัทข้ามชาติ ได้ทำให้จังหวัดอุดรธานี กลายเป็นแหล่ง

ทรัพยากร และพื้นที่โครงการเหมืองแร่โพแทชในอนาคต โดยที่การเข้ามาของบริษัทข้ามชาติ ในช่วงปีพ.ศ.2541 มีผลต่อการรับรู้เข้าใจความหมายต่อเรื่องของแร่โพแทชในแง่ของผลประโยชน์ที่ประเทศชาติจะได้รับ และการได้ใช้ปฏิกิริยาของเกษตรกร ในขณะที่เมื่อองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาในปีพ.ศ. 2544 ที่ได้ทำให้ความหมายของการรับรู้ต่อเรื่องเหมืองแร่โพแทช กลายเป็นเรื่องหายหน้าที่จะเกิดจากห่วงโซ่อุปทานมหาศาลในกระบวนการผลิต ซึ่งการรับรู้ทั้งสองช่วงมีผลกระทบต่อการประเมินคุณค่าและการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการเหมืองแร่โพแทช และเป็นวาทกรรมที่ได้สร้างความให้กับเกลือและโพแทช อย่างหลากหลาย จนไม่สามารถหาข้อข้อตกลงหรือยุติเกี่ยวกับโครงการดังกล่าวได้ และความขัดแย้งระหว่าง รัฐ บริษัทข้ามชาติ และชาวบ้านก็มีมากขึ้น

ดังนั้น ประเด็นดังกล่าวจึงเคลื่อนเข้าไปสู่บทที่3 เมื่อเวลาที่สัมมนาวิชาการ โครงการเหมืองแร่โพแทช ปัญหาและแนวทางแก้ไข ได้เป็นพื้นที่ของการต่อรองของกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะผู้เชี่ยวชาญจากภาครัฐ ภาคเอกชน ซึ่งเป็นทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักธุรกิจ นักวิชาการ และนักพัฒนาเอกชน ในการเข้ามาให้ข้อมูลในด้านต่างๆทั้งทางธรณีวิทยา ด้านเศรษฐกิจ และด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นเหมือนถ้อยความของผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านสำคัญของสังคม (Serious Speech Act) ที่พูดเรื่องต่างๆเหล่านี้ภายใต้พื้นฐานของแนวทางการพัฒนาประเทศ โดยข้อเสนอที่ถูกถ่ายทอดในหนังสือเอกสารปกสีเขียวและสิ่งที่คนกลุ่มต่างๆพูดถึงในเวทีสัมมนาเรื่อง โครงการเหมืองแร่โพแทช ปัญหาและแนวทางแก้ไข ได้กลายเป็นโจทย์หรือเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดความเข้าใจที่ไม่ต่อเนื่อง เพราะความหลากหลายที่ถูกกล่าวถึงเกี่ยวกับเกลือและโพแทช มันไม่สามารถที่จะให้คนเข้าไปจับยึดหรือจัดวางตำแหน่งของตนเองได้ชัดเจน เพราะไม่รู้ว่ข้อสรุปของโครงการจะอยู่ที่ตรงไหน ระหว่างควรมีเหมืองกับไม่ควรมีเหมืองในพื้นที่ ดังนั้นข้อสรุปบนเวทีจึงเป็นเพียงการสร้างความต้องการของการดำเนินโครงการของบริษัทข้ามชาติ แต่ความขัดแย้งของคนกลุ่มต่างๆและกระแสการต่อต้านโครงการในพื้นที่ก็ไม่ได้ยุติลง และเราก็ไม่รู้ว่ทิศทางของการพัฒนาประเทศต่อเรื่องนี้จะเดินไปในทิศทางไหน

สิ่งที่ปรากฏในเวทีวิชาการของบทที่3 ได้ให้ร่องรอยของวาทกรรมเบื้องหลังที่แต่ละกลุ่มพูดถึงบนเวที ซึ่งเป็นเสมือนกฎเกณฑ์ที่กำหนดว่อะไรพูดได้ หรือไม่ได้ ในการสร้างความหมายต่อเรื่องเกลือและโพแทช ได้นำมาสู่การศึกษาในบทที่4 ที่จะเปิดเผยให้เห็นวาทกรรมชุดต่างๆ ที่โดดเด่นของภาครัฐ บริษัทข้ามชาติ กับของชาวบ้านที่ต่อสู้ขับเคลื่อนอยู่ในพื้นที่ โดยสะท้อนให้เห็นความไม่ต่อเนื่องของความหมายของเกลือและโพแทช จากกระบวนการพัฒนาประเทศในช่วงเวลาต่างๆ ตั้งแต่การพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่1 (พ.ศ.2504-2509) และแผนพัฒนาภาคอีสาน ที่ได้ทำให้ภาคอีสานมีความสำคัญในการคมนาคมและการพัฒนาแหล่งน้ำทรัพยากรที่สำคัญของชาวอีสานในช่วงแรกจึงเป็นเรื่องของแหล่งน้ำและการพัฒนาทางด้าน

การเกษตร ไม่ว่าจะเป็นการปลูกพืชเศรษฐกิจและการใช้ปุ๋ย จนเมื่อมีการสำรวจน้ำบาดาลในภาคอีสานของกรมทรัพยากรธรณี พบว่าน้ำใต้พื้นดินอีสานมีความเค็ม ได้นำไปสู่โครงการสำรวจแร่โพแทชและเกลือหินในภาคอีสาน และเชิญชวนนักลงทุนเข้ามาพัฒนาโครงการต่อ ได้ทำให้เรื่องของเกลืออีสานกลายเป็นประเด็นสำคัญ ในฐานะของแร่ที่มีค่าในทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม ทำให้มีการเคลื่อนย้ายฐานการผลิตเกลือทะเลของนายทุนในประเทศเข้ามาในพื้นที่ภาคอีสาน รวมถึงการเข้ามาของบริษัทข้ามชาติ ที่เข้ามาพร้อมกับแร่ชนิดใหม่ที่เรายังไม่สามารถนำขึ้นมาใช้ได้ คือแร่โพแทช พร้อมกับการแก้ไขพระราชบัญญัติแร่พ.ศ.2510 ในเรื่องของแดนกรรมสิทธิ์และเหมืองอุโมงค์ใต้ดินเพื่อให้สามารถทำการผลิตแร่ได้อย่างกว้างขวาง โดยการเข้ามาประชาสัมพันธ์ของบริษัทในพื้นที่ ได้ใช้วาทกรรมว่าด้วยผลประโยชน์ของชาติ ที่กดทับ ปิดกั้นผลประโยชน์ของคนกลุ่มเล็กๆในพื้นที่ ซึ่งอ้างถึงส่วนแบ่งที่ดินส่วนต่างๆจะได้รับจากการนำแร่โพแทชและเกลือขึ้นมาใช้ และการได้ใช้ปุ๋ยราคาถูกของเกษตรกรไทย หรือวาทกรรมการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งทำให้ ลดทอนความรุนแรงของภาพการพัฒนา ที่อยู่บนเงื่อนไขของการทำลายล้างทรัพยากรธรรมชาติเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนา แต่เป็นเรื่อง ของความสมดุลระหว่างสังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม ซึ่งสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ของรัฐในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ในขณะที่วาทกรรมของชาวบ้านเกี่ยวกับเกลือและโพแทช สัมพันธ์กับวิถีชีวิต ในแง่ของรูปแบบการผลิตเกลือแบบพื้นบ้าน ที่สัมพันธ์กับการยังชีพในครัวเรือน การเป็นของฝากของขวัญ และที่สำคัญเกลือเป็นเสมือนกับสิ่งที่ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ ดังที่ชาวบ้านบอกว่า เกลือคือ ‘ครอบครัว’ ความสัมพันธ์ของเกลือจึงเกี่ยวข้องกับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ความเป็นเจ้าของร่วมกันของชุมชน ในพื้นที่บ่อเกลือสาธารณะ การเชื่อในวิญญาณผู้ปกปักรักษาบ่อเกลือ ซึ่งก็คือแม่นางเพี้ย ซึ่งเป็นเสมือนกับผีเกลือ ผู้ดูแลบ่อเกลือของชุมชน ที่จะต้องมีการขออนุญาตหรือบวงสรวงก่อนทำการผลิต จนกระทั่งการเกิดขึ้นของอุตสาหกรรมเกลือที่บ้านดุง ทำให้ความหมายของเกลือได้เข้าไปสัมพันธ์กับเรื่องของเศรษฐกิจ และอุตสาหกรรมชุมชน ในการสร้างงาน สร้างรายได้กับคนท้องถิ่น รวมถึงความน่าสนใจของความหมายเกี่ยวกับเกลือและโพแทช ที่เข้าไปสัมพันธ์กับโครงการเหมืองแร่โพแทช ผ่านตำนานพื้นบ้านผาแดงนางไอ่ ที่อธิบายเกี่ยวกับหายนะของชุมชน ซึ่งในส่วน of ชาวบ้านจะเห็นได้ว่า วาทกรรมเกี่ยวกับเกลือ ทั้งในเรื่องวิถีชีวิตชุมชน วัฒนธรรมชุมชน เศรษฐกิจชุมชน หรือตำนานท้องถิ่น ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการเคลื่อนไหว

โดยที่นักพัฒนาเอกชนและนักวิชาการ มีส่วนในการผลักดัน รื้อฟื้นวัฒนธรรมท้องถิ่น ความเชื่อท้องถิ่นที่กำลังสูญหายไปเพื่อให้ชาวบ้านตระหนักในคุณค่าของตัวเอง และนำเอาวิถีชีวิตของชาวบ้านมาพูดในเวทีต่างๆหรือใช้เป็นเครื่องมือในการเคลื่อนไหวต่อสู้ ซึ่งทำให้สิ่งเหล่านี้กลายเป็น

มาเป็นวาทกรรมและปฏิบัติการของวาทกรรม ที่ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายการพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความยั่งยืน หรือวัฒนธรรมชุมชน ดังเช่นรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนปีพ.ศ. 2540 ที่ระบุไว้ในมาตรา 46 ว่า

บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์ฟื้นฟูจารีต ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ

ดังนั้น วิถีชีวิตของชาวบ้านได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวาทกรรมหรือนโยบายการพัฒนาประเทศ ในรูปของกฎหมายที่เข้ามาควบคุมจัดการกับวิถีชีวิตของมนุษย์เอง วิถีชีวิตไม่ได้ขึ้นอยู่กับนโยบายแต่อย่างใด แต่ยังตกอยู่ภายใต้นโยบายหรือกฎหมายต่างๆ ที่ให้อำนาจหรือจำกัดอำนาจของชาวบ้าน นั่นคือนโยบายได้ผูกโยงชีวิตมนุษย์เข้าด้วยกัน เช่นกรณีของแผนกรรมสิทธิตามกฎหมายแล้ว นโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรม เป็นต้น ได้สะท้อนให้เห็นว่าวิถีชีวิตของชาวบ้านในพื้นที่ที่มีค่าน้อยมากในการปฏิบัติ แม้ว่าจะดูมีความสูงส่งในทางหลักการ แต่รัฐและบริษัทข้ามชาติ ก็มองข้ามคุณค่าทางประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนเหล่านี้จนน่าเศร้าใจ ทั้งในแง่ของการตัดสินใจเชิงนโยบายในกระบวนการพัฒนาโครงการต่างๆ การคำนวณถึงผลประโยชน์ หรือผลได้ผลเสียที่วัดได้เป็นรูปธรรม มากกว่าระบบคุณค่าหรือความเชื่อท้องถิ่น ที่ชาวบ้านยึดถือผ่านการบอกเล่าและปฏิบัติกันอยู่ในชีวิตประจำวัน แม้ว่สิ่งเหล่านี้จะไม่ได้สร้างความมั่งคั่งให้กับชุมชนแต่ก็ทำให้ชุมชนอยู่ได้ ในฐานะ ความรู้ ความจริงของชาวบ้าน ที่ปะทะ ต่อด้านและชะลอกระแสการพัฒนาต่างๆที่เข้ามาในชุมชนตลอดเวลา

ปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือ การจัดการปัญหาหรือวาทกรรมเรื่องเกลือและโพแทชให้มีเอกภาพท่ามกลางความหลากหลาย ของความรู้และความจริง ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ซึ่งผู้ศึกษาต้องการชี้ให้เห็นในบทที่5 ในการปะทะ ประสานกันของวาทกรรมชุดต่างๆที่มีความโดดเด่นในพื้นที่ โดยเฉพาะเรื่องของวัฒนธรรมชุมชน ที่ปะทะกับเรื่องอุตสาหกรรมเหมืองแร่ ที่จะทำให้เราเห็นว่า แม้ว่าโครงการเหมืองแร่โพแทชจะยังไม่เกิดขึ้นจริง แต่ในปัจจุบันมันได้กลายมาเป็นความจริง จากการกล่าวถึง การสร้างความรู้ของคนกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะรัฐ บริษัทข้ามชาติ นักพัฒนาเอกชนและชาวบ้านในพื้นที่ รวมทั้งการต่อสู้ด้วยเรื่องเกลือและโพแทช ก็ไม่ใช่เรื่องของเกลือและโพแทชที่เป็นวัตถุจริงๆ แต่เป็นความรู้ที่สร้างเอกลักษณ์ ตัวตนของมันขึ้นมา เมื่อเกลือและโพแทช ได้กลายมาเป็นเรื่องของกระบอกเสียง ตำนานผาแดงนางไอ่ ที่เป็นการอธิบายเกี่ยวกับความล่มสลายของชุมชน กับ เกลือและโพแทชที่เป็นเรื่องของการทำงาน

เหมืองที่จะสร้างความเจริญให้กับชุมชน หรือเรื่องของแดนกรรมสิทธิ์ตามกฎหมายที่สร้างพื้นที่ตามพิภพ การทำเหมืองแร่ หรือตามแผนที่ทางธรณีวิทยาสำหรับการขุดเจาะแร่ใต้ดิน กับพื้นที่ซึ่งสัมพันธ์กับสิ่ง ที่เหนือธรรมชาติหรือจักรวาลวิทยาแบบชาวบ้าน ที่ปะทะกันในสิ่งที่ว่าด้วยความเป็นเจ้าของทรัพยากร เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นการปะทะตอบโต้ระหว่างบริษัทข้ามชาติ รัฐ กับชาวบ้าน

สิ่งต่างๆ ที่ต่อสู้กัน จึงเป็นเรื่องของความรู้ ที่มาพร้อมกับอำนาจ ในการสร้างบทบาทหน้าที่ ให้กับวาทกรรมว่าอะไรพูดได้ หรือพูดไม่ได้ รวมถึงการตัดสินคุณค่าต่อเรื่องดังกล่าวว่าควรมีเหมืองแร่ เกิดขึ้น หรือไม่ควรจะมี ซึ่งถูกกำหนดจากวาทกรรมชุดต่างๆ ที่มีความแตกต่างหลากหลายและซับซ้อน กันอยู่ สิ่งสำคัญก็คือ ตัวของชาวบ้านที่เป็นเสมือนพื้นที่ที่ให้วาทกรรมชุดและความรู้ต่างๆ ทำงาน ทั้ง ที่มาจากภาครัฐ บริษัทข้ามชาติ นักวิชาการและนักพัฒนาเอกชน ซึ่งตอกย้ำว่าชาวบ้านถูกระงับจาก วาทกรรมการพัฒนาชุดต่างๆ ตลอดเวลา โดยเฉพาะชาวบ้านโครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี ที่อยู่ ภายใต้วาทกรรมว่าด้วยเรื่องเกลือและโพแทช ที่ต้องการจะสร้างอำนาจในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ ของตนเอง ทั้งกลุ่มที่สนับสนุนและต่อต้านโครงการเหมืองแร่โพแทช

กระบวนการต่อสู้และพัฒนาที่ผ่านมา ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถพึ่งตนเองได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากกระบวนการพัฒนา ทั้งจากรัฐ บริษัทข้ามชาติได้ทำลายจิตสำนึกและความเชื่อมั่นของ ชาวบ้าน ภายใต้อะไรที่นิยม ซึ่งทำให้ชาวบ้านกลายเป็นอื่น และตัดชาวบ้านออกจาก กระบวนการพัฒนา ในฐานะชายขอบนอกของการพัฒนา อำนาจในการจัดการดังกล่าวจึงอยู่ตก อยู่ที่ยุคกลางก็คือรัฐ ดังคำพูดที่ชาวบ้านสะท้อนให้ผู้ศึกษาฟังอยู่เสมอว่า “ข้างใน คิดอย่างไร” “เขาจะช่วยชาวบ้านไหม” “นายกจะล้มเลิกโครงการไหม” การต่อสู้ของชาวบ้านจึงเคลื่อนจากการ ต่อสู้กับรัฐบาล บริษัทข้ามชาติ ในเรื่องนโยบายหรือกฎหมาย มาสู่การต่อสู้ในเรื่องของวัฒนธรรม ชุมชน เพื่อยืนยันความจริงของตนเองที่จะดำรงชีวิตอยู่ในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ความพอเพียง การพึ่งตนเอง ซึ่งเกิดจากนักพัฒนา และนักวิชาการที่เข้ามาในพื้นที่ เมื่อได้เห็นชุด ความรู้ดังกล่าวแล้ว ก็ได้สร้างให้มันเป็นรูปธรรมผ่านการรื้อฟื้นประเพณีและความเชื่อบางอย่าง เช่น บุญกุ่มข้าวซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของชาวนาอีสาน รวมทั้งการหยิบยกเอาตำนานท้องถิ่นขึ้นมาใช้ในฐานะที่ เป็นเครื่องมือของการต่อสู้เคลื่อนไหวในปัจจุบัน ซึ่งอาจไม่ใช่วัฒนธรรมในแบบดั้งเดิมของชาวบ้าน เพราะมันมีการประดิษฐ์ซ้ำและถูกต่อเติมตลอดเวลาบนสถานการณ์หรือประเด็นปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น ในพื้นที่ เพื่อให้ชาวบ้านสามารถดำรงอยู่ได้ และสามารถต้านทานกับวาทกรรมของรัฐและกลุ่มทุน ข้ามชาติในพื้นที่ได้อย่างเท่าเทียม

ในสถานะที่กระแสวาทกรรมวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น กลายเป็นประเด็นสำคัญที่ ต่อรองกับกระแสทุนนิยม ที่สร้างปัญหาให้กับสังคมไทยมาอย่างยาวนาน การต่อสู้ของชาวบ้านจึงต้อง

เอาตัวเองเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของวาทกรรมชุดต่างๆในแต่ละยุคสมัย ที่สะท้อนถึงความไม่ต่อเนื่อง และไม่คงที่ของความหมายและวาทกรรมชุดต่างๆของมนุษย์ ที่สามารถทำให้สรรพสิ่งต่างๆในสังคม กลายเป็นความจริงขึ้นมาได้ เช่นเดียวกับตำนานกระรอกเผือก หรือผาแดงนางไอ่ ที่ได้กลายเป็น ความจริงของคนในพื้นที่ยุคปัจจุบัน และทำให้วาทกรรมท้องถิ่นที่ได้แสดงตัวตนออกมา เพื่อยืนยัน ความถูกต้องและความจริงของความรู้ชุดดังกล่าว ในฐานะที่เป็นผลผลิตของอำนาจ และการ พยายามปลดปล่อยตัวเองจากการครอบงำของความรู้สมัยใหม่ ซึ่งพยายามจะเข้ามาจัดการพื้นที่ และชีวิตของคน ภายใต้โครงการเหมืองแร่โพแทชอุดรธานี เช่นเดียวกับผลกระทบที่เกิดขึ้นกับ ชาวบ้านตั้งแต่การค้นพบแหล่งแร่โพแทชที่จังหวัดอุดรธานี และการก้าวเข้ามาของภาครัฐ กลุ่มทุน ข้ามชาติ รวมถึงองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาในพื้นที่ ที่ทำให้วิถีชีวิตของคนที่นี่เปลี่ยนแปลง จาก ชาวนาที่ใช้เวลากับเรื่องของการเกษตร ต้องมาเป็นนักต่อสู้เคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิบนท้องถนน เมื่อพวกเขาต้องกลายสภาพเป็นชาวบ้าน ‘กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานี’ หรือ ‘พวกเสื้อเขียว’ ที่ ต่อสู้คัดค้านกับโครงการดังกล่าวในปัจจุบัน

จำนักรหอสมุด